

CARDINALIS BESSARIONIS

AD PRINCIPES ITALIÆ

DE CHRISTIANORUM CLADE IN CHALCIDE EUBCÆÆ,
DE PERICULIS ITALIÆ IMMINENTIBUS EXPUGNATO HYDRUNTO,
DE SEDANDIS DISCORDIIS
ET DECERNENDO BELLO IN TURCAS,

ORATIONES

Quibus subjicitur persuasio ex Demosthenis *Olynthiaca*.

Notatu (1) et lectu dignissimæ sunt epistolæ duæ, quæ Orationibus præmissæ leguntur in codice Regio Taurinensi num. 1165, membran. sæc. xv. Cum enim Bessario orationes has Latine a se compositas misisset ad Guilielmum Fichetum, Sabaudum, rectorem Universitatis Parisiensis, sacræ theologiæ doctorem, ac virum, ut habet Rossottus in *Syllabo Scriptorum Sabaudorum*, pag. 250, magnum doctrina, eruditione et prudentia, ut res iis contentas Galliarum regi aliisque principibus explicaret, eas Fichetus, in hoc volumen collectas, obtulit Sabaudicæ Ducibus, scripta ad eosdem epistola, qua eos hortatur, ut bellum fortiter capessant, atque aviti splendoris memores pro religione atque Italiæ salute defendenda vires suas operamque præstent. Porro autem Bessarionis epistola est hujusmodi :

BESSARIO, episcopus Sabinensis, cardinalis Nicænus, patriarcha Constantinopolitanus, reverendo et doctissimo patri magistro Guillermo FICHETO, sacræ theologiæ professori in collegio Sorbonæ Parisii, amico nostro charissimo.

Reverende et doctissime Pater, amice noster charissime, audimus non solum in philosophia et sacrarum litterarum cognitione vos elaborare, sed etiam in eloquentiæ studiis dicendique ratione diu versatos, eaque mirifice delectatos. Quo in genere etsi nihil habemus quod magnopere cupere debeatis, tamen mittere statuimus orationes quasdam hoc tempore a nobis editas pro gravissimis periculis quæ Italiæ Christianisque omnibus imminet : non magis quidem ut vel sermonis puritatem vel

A orationis vim ac præstantiam desideretis, quam ut intelligatis quanta malorum procella in Christianæ reipublicæ capita et fortunas impendet, remque et apud serenissimum regem et apud alios qui opem ita maxime ferro debent, ut possunt, explicetis totam ac persuadeatis : quod potius acerbum est, quam obscurum, non exarsuram Italiam tantis malorum incendiis, quin flammarum globos longius evomat. Id ne accidat, cum regnorum omnium causa optare debent, quorum salus in discrimen adducitur, tum propter immortalem Deum cujus religio sanctissima vexatur ac trahitur ad interitum, magna Christianorum omnium clade. Valet.

Ex Urbe die decima tertia Decembris 1470.

Sequitur Ficheti epistola ad Sabaudicæ duces :

Illustrissimis principibus AMADEO Sabaudicæ duci et ejusque fratribus, Guillermus FICHETUS, Parisiensis theologus doctor, patria vero Sabaudus, salutem plurimam plurimo cum honore mittit.

Si serenissimi principes vestræ desideratis excelssæ familiæ nomen in dies altius extollere, profecto vestram Christianæque reipublicæ causam, quam hujus opusculi suavissima lectio vos docebit, alacres accingimini cognoscere cognitamque tueri. Bessario, Sabinensis episcopus, Constantinopolitanus patriarcha, quem vulgo Nicænum cardinalem appellant, operis sui, quod ipse nunc ad vos mitto, mihi jam pridem exemplar reddi jussit, simulque præcepit ut apud Christianissimum regem et pri-

B cipes alios Christianæ defensionem religionis adversus immanissimum Turcum suadere, quem admodum illius ad me litteris cognoscetis. Interea, tametsi tantum illius fascem humeri fragiles mei initio recusabant, tamen vicit in primis Christianæ religionis amor et dignitas, in qua non tantum initiatus sum ut ceteri, verum hanc etiam in doctoralis meæ professionis susceptione doctorum me defensurumque morte posthabita spondi. Vicit etiam gravissima Bessarionis patris auctoritas, cui pro singulari sua dignitate sanctissimoque desiderio defere labores meos non patiar, sed ne vix quidem in tam opportuno negotio subire recusabo discrimen. Vicit præterea quam inde futuram multo

(1) Pasiui, *Codd. mss. Taurin. Lat.*, p. 200.

maiores ex ecclesia domus vestrae gloriam spero certissimeque confecto. Tantisper tamen exsequi quae jubebantur internisi, dum hic et istic domestici belli rumores compositos certo cognoscerem. Nunc vero in tempore non committam, ut aut parumper deluisse professioni meae jure coarctar, aut Nicæno Patri pro virili mea parte non paruisse, aut quod opus caeteris Galliarum Germaniarumque principibus, et aliis viris praestantibus alias ipse coram exhibui dedique compluribus, alias meis cum litteris misi, aliasve brevi missurus sum, Vestris videar Serenitatibus occuluisse; praesertim cum bellum quod ab omnibus Christianis monet Bessario perfidis hostibus inferri, nullius quam vestra magis intersit, quippe quibus domestica jactura et illata familiae contumelia stimulus ad hoc bellum esse debet. Enimvero non recuperandi solum Cyprici regni, sed Armenici quoque et Hierosolymitani vobis debiti, vobis erepti, reliqua ultimum ista certissima spes est. Quin copias vestris simulque Christianorum omnium quas Bessario vestros in hostes ciet et armat, haud sane difficile fuerit opulentissima vestra regna perfidis illis praedonibus eripi vobisque restitui. Neque vincendi facultas antehac fuit major aut posthac vobis ad futura est, utpote tot una domo lectissimis fratribus sanguine natis praecelso, aetate florentissima, magnanimis bellatoribus, domi forisque pace fruentibus, summis duobus, summis regibus, summis imperatoribus foedere, beneficio stirpeque conjunctis, Ecclesiae sanctae Romanae antecessimis, Pontifice maximo non solum optimo et sanctissimo, sed et conterraneo et vestri generis amantissimo, et in hoc conficiendo bello duce socioque vobiscum ad futura. Quia si pergitis arma capessere, mox omnem Germaniam, Galliam, Hesperiam, Italiam, omnem denique orbem Christianum vestros in hostes incendetis, vestrum in amorem tutelamque rapietis. Optimus bellator quisque signa vestra subibit, tuebitur atque extollet. Crox ista candida per omnem Graeciam, unde quondam domum vestram se victricem extulerat, hostes fidei effulminabit, e servitute, situ, squalore, luctu, carceribus Christianos dissolvat quamplurimos. Denuo Macedones Amadeique vestri tropaea imponent sua Graecis limitibus. Vobis siquidem non modo genus antiquissimum a Macedonibus est, verum quoque gentilibus vestris fatale fuit Graeciae dominari. Etenim proavis ille vester Philippus armis sibi suaeque familiae subiecit Graeciam eandem. Alexander, ejus filius, qui imperii jus a patre percipit, tum latissimum terrarum orbem Macedonibus bello quesivit, cujus splendidissima prosapia quoque postea se contulit semper dominata est. Nam in omni terrarum parte, nedum in Graecia, stirps Macedonica regna pulcherrime gessit. Quin etiam a Graecis posteaquam nomen imperii ad Germanos trajecit Pontifex maximus, Othonibus in Saxonum avita vestra domo longa quippe successione sedem

A accepit. Et quod praecellentiore Pontifex merito postea voluit electionis jure mandari, tanquam haereditaria Saxonibus praecellentia fuisset, multis saeculis assidua imperii electio Saxonibus aedibus hospitata est, imo propemodum haereditaria potius facta. Quandoquidem non tam a proavis Macedonibus a quibus coeperat eo se recepit, sed ob egregia quoque militiae facinora splendorem alibi parem postea non invenit. Nam Saxo principibus aliis ad tuendam rempublicam Christianam, nedum privatam se semper exemplo proposuit. Quod etiam postea fuit ad hoc tempus a Sabaudis principibus successione jure possessum, hoc est, ut imperium iusto bello sibi suisque pararent, publica continenter justaque regerent, aliena tuendo domesticas opes auferrent, factis famam extenderent longe lateque.

B Haec, Serenissimi Principes, cum legitis vel intento legentem quempiam audieritis, tum primorem quidem illum Sabaudae caput familiae Beroldum Saxonem coram oculis ponite, quaeso. Iste, quem summis digitis ut aiunt tantam attingam, dum Arelatensibus regibus, ut erat bellator egregius, semel et saepius suppetias tulit, sedes interea future tam amplae suae familiae mucrone clypeoque invenit, inventasque hostili cruore iterum iterumque respersit. Illa Mauriana tantae fundamentum domus vestrae (quam terram ferro toties penetravit, illi Secusani Saluciani marchio es comitesque Pedemontani (quos toties fudit), quid praeter Beroldinum enses acro unquam sciscrunt? Nihilum haec me tacente loquantur illi. Neque silebunt qua gloria militari Beroldi filius Humbertus postea fuerit, aut Amadeus alter, aut pronepotes quos longa serie praeterco; qui bellis quippe laude magnis regibus etiam si maximis conferantur impares nequaquam fuerunt. Atque nisi tales tantique fuissent, neququam istas opes domi haberetis, neququam istas urbes opulentissimas, neququam ad Helvetios, Allobroges, Ararim, transque Padum ad Insubres et Nicianum orquoris portum vestrum tenderetur imperium; perpetuam imperii vicariam Sabauda domus non obtineret; ex comitibus duces, ex ducibus reginas regesque non fuissent. Haudquaquam enim oscitantes (ut plerisque principibus vitio datur), aut domesticis litibus impliciti vitam vixerunt; at vero partim industria, labore, consilio, viribus, opera, diligentia, beneficio, iusto imperio, publicam libertatis custodia, partim dimicationibus, pugnis acerrimis, castra castris, urbibus urbes, imperium imperio brevi conjunxerunt, utpote quibus artibus amori subjectis illdem hosti terrori semper fuissent. Equidem si Sabauda tellus ista (quam ipsi quotidie conculeatis) imbutum sanguinem exsudare posset, profecto praedonum cruore tota rubesceret totaque reduadaret, quos illi cruentos istine rejecerunt, quosque repugnantes istae ceciderunt. Quin etiam isti si loqui daretur, Ego (diceret), principes Sa-

baudi, vestris ab istis majoribus opes, libertatem, quietem, splendorem, famam gloriamque accepi, quæ nunc vos præter meum morem principes una septem alo. Vereor ab armis ne desuescatis. Sæpe dum unicum caput habui, victricia longe lateque vexilla tuli. Vereor ne fortassis, dum ipsi domesticum otium pacemque (ne dicam molliem) nimium amatis, effeminati, timidi segnesque videamini. Ne si diutius quæ turpiter sunt amissa, repetitum ire cupetamini, quæ tenetis hostibus detis auferendi audaciam. Majoribus vestris sive illis Æacidibus, sive istis Saxonibus, sive mei Beroldi successoribus ne sitis tandem pudori non parum quidem ipsa vereor. Quas quidem ob res aut aliquando dispudeat tam clara sidera vestros majores meminisse, aut quod illi vobis iter ostendunt, in Cyprum, in Armeniam, in Salomonis et Christi regnum ocus præripite. Ensem vestrum Græcia moratur, prædonum hostiumque thesauri optima vobis spolia futura sunt. De vestris hostibus triumphus ducendus; vos posterique vestri ditissima regna perenni tempore possessuri estis. Jamjam a sedibus Græcis tandiu extorres Philippi Alexandrique fato suo reverti domum suam concupiscant, quibus nimirum (si quis modo gentilium suorum sensus est post mortem) regnum Græcorum sibi restitutum iri videbitur, quando vos decus sui generis gloriam reliquam sui nominis eo sentient adventuros. Atque utinam jam nunc alteruter illuc alicunde posset emergere! Haudquamquam illic profecto stirpis suæ nomen, auctoritatem, obliterari silerive pateretur: quin ad istas vestras usque Alpes iter a Græcia ferro vobis aperiret. Neque vos Philippi aut Alexandri deterreat magnitudo, tanquam nequidquam conari debeat, quod illi confecerint. Imo vero cum illis longe vobis commodior honestiorque belli gerendi ratio est. Unus Philippus unusque Alexander: alter Græciæ, alter orbis civitates omnes armaque constravit; vos septem, unum aut alterum, aut tres ad summum prædones non exstinguetis? Ab uno Philippo unoque Alexandro regna quidem aliena, imo ab illo per Græciam, nunc ab hoc longe per orbem quasita sunt. A vobis vestra sine sanguine, sine sudore, sine reclamatione detraheatur? Unus Philippo unumque Alexandro, milite

A Macedonico quidem paucis parvaque sæpe manu, utri Græcia (quæ tunc armis libertatem maxime tuebatur), utri vel externus patuit orbis: vestris et omnium Christianorum armis illa propemodum inermis non parebit? Deprecantibus ac repugnantibus grave servitutis jugum imposuit Philippus, imposuit Alexander. Expetentibus et implorantibus suam Sabandamque libertatem negabunt Sabaudi? Usque nempe adeo nobilis illa Græca natio (quæ nunc delitescit) servitute semper exhorruit (præsertim abhorrentem a Christo), ut cum mox suis perfidis tyrannis bellum a vobis aliisque Christianissimis principibus parari conjectura capiet, ad se venturis pristinae libertatis restauratoribus iter vel ferro vobis recludet, alimenta, naves, portus, impedimenta, stipendia, præsidia sponte sua ministrabit, sese sua sponte quoquo versus signa vertentis, vestrum sub imperium missura parituraque veris piisque dominis. Et eo quidem libentius quo tyrannis invitiis diutiusque servivit. Ecquid ego privatus pro vestrae præstantis prosapiæ commoditatibus, pro terreno requirendo imperio, pro repetendis proavorum sedibus vos longius pluribusve cohorter, quandoquidem, vel istis quidem omnibus posthabitis, ipsa quippe Christianæ religionis salus eo vos quo princeps Bessario monet optimo jure traducere debet. Hac nempe in parte nihil opus fore cohortatione mea duxi, ne fortassis aut supervacuo labore rem quæ se vobis abunde persuaserit, nunc ipse intendam, aut quam sibi divinus Bessario provinciam delegerit, optimeque gesserit, inermis ego post hunc gerere tuerique pergami. Nam (ad vos causamque quod attinet) militaria quidem insignia quibus enses, clypei, vexillaque vestra multo magis refulgent, spolia sunt, quæ Christianam causam vobis persuadere verbis facilius omnibus possunt, quippe quæ quartus a Beroldo vestrae domus princeps Amadeus Christi victis ab hostibus domum reportavit. Unde reportavit? Utique reportavit e Græcia. Quod si nunc ore rotundo magnaque Græco more sonaturum Bessarium attente placet audire, ibitis alacres, victores iterum reversuri. Sed quas huic homunculo vestro suoque mancipiolo litteras ille reddi jusserit, quid et negotii mandarit, jamjam animo propitio benevoloque percipite.

REVERENDISSIMI CARDINALIS NICÆNI

BESSARIONIS

AD ILLUSTRISSIMOS INCLYTOSQUE ITALIÆ PRINCIPES

CONTRA TURCAS EXHORTATIO.

(Romæ ap. Antonium Bladium MDXXXVII. In. 4. Biblioth. Mazarin. n. 12,560. Insunt etiam orationes aliæ anti-lyricæ eodem tempore habitæ.)

BESSARIO, episcopus Sabinus, cardinalis Nicænus illustrissimus atque inclytus Italiæ principibus.

Cum Novis Sextilibus, illustrissimi principes, infelicissimum illud novum Euboicæ eversionis ad nos primum allatum fuisset (1), essenque, supra quam dici potest, animo anxius atque sollicitus, ut vix respirandi causam viderer habiturus, accidit forte fortuna ut eo ipso die, dum essem ita affectus, abbatis ejusdam viri optimi Bessarionis litteras a Neapoli, ubi nunc monasterio Sancti Severini, ex consortio beatæ Justinæ, præfectus, accepimus, quibus ad me scribebat majestatem regiam viro quædam animi studio ad propugnationem Christianæ fidei et immanissimi hostis nostri interitum ardentem atque inflammatum esse. Illis mox respondi, et ut litteras meas Celsitudini regie ostenderet, monui. Duas præterea orationes pro tante rei magnitudine ac periculis Christianæ reipublicæ imminentibus edidi: altera demonstratum est fortunam periculaque ista ad omnes pertinere; altera vos, Italiæ principes, ad concordiam bellumque in hostes decernendum adhortatus sum. Id enim meo convenire officio putavi. At cum facilius auditores persuaderi soleant quo gravior auctoritas et fides dicenti tribuitur, Demosthenis, philosophi nobilissimi summique oratoris, orationem quam in ejus generis causa habuit e Græca lingua in Latinam converti, plane ut omnes intelligant me neque inutilia, neque amplissimorum virorum opinionibus aliena consulere. Ea omnia vobis mittenda censeo, ut aut ipsi legatis, cum per publica negotia, quæ multa quidem et gravia sunt, fuerit, aut aliis legendo atque referenda tradatis. Sunt enim cupitis vobis principibus communi, qui, ut feliciter huic nobilissimæ provinciæ præestis, ita in posterum feliciter eam regatis, et nos optamus, et vos conari debetis.

II.

BESSARIO cardinalis BESSARIONI monacho atque abbati salutem.

Deploranti nuper mihi Christianorum hominum calamitates et acerbissimam Chalcidæ Euboicæ

(1) Anno a mundo condito 6978 (Chr. 1470) sultanus bellum Venetiæ fecit, terra marique aggressus. Expugnavit Chalcidæm Eubœæ, ubi quid-

A eversionem, litteræ abs te redditæ sunt in quibus cum ea legissem quæ de regie majestatis animo studioque non mediocri ad sedem Christi tutandam perscripsisti, collegi paululum mentem et respiravi, coplique optare vehementer ut re præstet quod verbis ipsum promississe affirmas. Sed, nos infelices, vereor ne criminibus nostris ab immortalis Deo deserti, crudelliora præterea et graviora patiamur; demum, pereunetando, alter alterum expectando, culpam in alios rejiciendo, ad ultimam labamur perniciem. O miseros Christianos! o cecos Italos! Accelerandum, Bessario, ut vel ex hoc sæculo Deo volente migremus in ævum illud sempiternum, vel in aliam aliquam regionem advolemus. Non expectemus certe Turcum Italiam invadentem.

B Huc spectat, credo mihi, hoc agit, ad hoc se comparat, hoc conatu omni et studio contendit. Et dicam, dicam plane, prohi dolor! assequitur quod capit, nisi a somno capitali, quo paulatim extinguitur, expergiscatur [sc. Italia], nisi concurs atque uno consensu fortiter totisque viribus tanto furori resistat, nisi omissis sumentis, causis quas jactare solet, ut justæ videantur, inani verborum fœco, re ipsa, opera, armis, crucis hostes adoriatur. Versabatur olim in discrimine Byzantium. Nulla Italiæ pars misit subsidia, rem alienam putabant omnes; periculum ad se non pertinere falso credebant. Atqui postea senserunt quot mala experti sunt, quot Christianorum fortunæ, opes, imperia in Turcorum dominationem redacta; Trapezuntiorum, Sinopensium, Mitylenorum, Peloponnesiorum, Carie, Ciliciæ, Mysiæ, Pannoniæ inferioris, Epirotarum, Illyricorum magna ex parte, postremo Euboicorum. Quid ita? Quia noluerunt quinquaginta millium aureorum sumptu in tempore optulari Byzantio ut ab ea communem hostem propulsare. Inde nimirum hæc omnia ivere perditum, et, tanquam oculis foribus contractis, lupo in oves impetum fecit; intra earum latera versatur, insultat, caedibus furit, et tum eorum quæ amissimus unumquodque centies millenis milibus non imprudenter emeretur, imo vero numero infinito quinquaginta millia superat. Quid nobis cum Gra-

C quid masculini sexus duodecimum ætatis annum excedens erat, interfecit propter deditionem recusatam. *Turco-Græcia*, p. 25.

cis, quid cum Mysiis, Illyricis, Pannonibus? Pe-
reant, loquunt, quid nobis? Nobis bene sit, in-
tereant alii. Huc ades, bone vir, ita siquidem li-
bertas tua servari poterit. At non intelligis tuis
viribus (tuæ enim Christianorum vires sunt), tuis,
inquam, exhaustis viribus tanto te imbecillio-
rem et inferiorem fore, quanto hostis tuus superior ac
potentior evadet, cum quo tandem tibi dimicandum
est. Satis enim videberis ab hoste impetrasse, si
quod Polyphemus Ulyssi, ut in fabulis dedit, ut
ultimus consciare. Tibi vel invito cedendum erit et
servitus subeunda, quæ cum per se turpis sit,
tum conditione domini turpissima. Obsessa Chal-
cis in Eubœa, urbs quondam florentissima, unde
Cumas in Campania deducta est colonia, unde
homines manarunt qui Neapolim incoluerunt, vi
raptâ, exersa, ferro ignique consumpta. Classis
Turcorum amplissima per totum Hellespontum
valetur; fugatus navalis Venetorum exercitus
aufugit, cecidit loco, latitat. Turci victoriæ fu-
rorem superbissimum in omnes insulas illas de-
baecchantur, avertunt omnem ordinem, ætatem,
sexum in prædam; vastant agros, depopulantur.
Quid ad nos? Venetis curæ sit. Recte cum iis
actum. Utile enim esset, si gravioribus incommodis
conflictarentur: quietius cæteri et securius vive-
remus. Tantum otio nostro accedit quantum illis
imperii demitur; si quis qui malis istis ingemi-
scat, is Venetus, Venetorum partibus favet, non
audiendus, contemnendus. O turpem hominum
ignorantiam, o vecordiam, o insensibile odium, o
inimicitias stultas et inauditas quæ in auctorum
viscera sæviunt, quamvis in alios susceptæ videan-
tur! Veni, Bessario, fugiamus simul. Proximus tu
es periculo: ego proximus. Paulo enim post præ-
sto erit Brundusii navalis Turcorum exercitus,
præsto Neapoli, præsto Romæ. Jam ita mari do-
minatur, Venetis cedentibus, quemadmodum ter-
ra. Ita istis consultantibus, trajicient in Apuliam
multa militum millia, quibus abundant; ab iis
quotidie fiunt incursiones in agrum Neapolitanum,
in Romanum. Cedamus, inquam, tanto turbini, no-
nos pariter hic opprimat; iufensi illi quidem sunt
nomini meo, et tibi propter me, tametsi nullo eos
unquam affecti incommodo aut læcessivi, non sane
quia noluerim, sed quod non potui. Locutus sum
multa, cum alibi, tum in senatu. Nunquam destiti
suadere, monere, prædicere, rogare. Non defuit
voluntas, quæ inimicissima illis; hanc acriter ul-
ciscuntur. Veni, demus locum iræ.

Delirat Bessario, insanit, senex, frigidus, timi-
dus. Profecto, ni Bessario, non insanit Bessario.
Tu es mihi testis, cum Bononiæ essemus, et adhuc
Paschal's nuncupareris, atque allatus esset infeli-
cissimus ille de urbis Byzantiæ excidio nuntius,
ca omnia, quæ postea consecuta sunt, me futura
prædixisse, non ea sane de causa, quod vel pru-
dentis excellenti, vel divinationis furore aliquo
despicerem quæ alii non cernerent; sed quod om-

nibus qui privatis studiis et affectibus vacui es-
sent, ea omnia palam erant et in promptu. Tum
sibilis vulgi, honestorum moribus explodebar. Ju-
dicabant dementem, somniis deditum. Risus de
me non parvus, ut scis, excitatus. Sed tamen,
proh dolor! evenerunt omnia, ut prædixi. Caveant,
qui hæc audiunt, ne idem accidat in posterum.
Non timidus Bessario in subeundis periculis: ti-
midus in prospiciendis. Posset adhuc incernis, mo-
nachus senex, majorem animum et præ se ferre et
præstare, quam isti persuasum habeant, modo
Christiani principes vellent facere quod possunt,
quod debent. Iret ipse in hostem cum militibus,
cum cohortibus armatis, cum propugnatoribus
crucis ita quidem instructis, ut vires et copiæ, ut
legiones hostiles postulant. Quid! agitamusne ista
animo cunctis ad hoc dormientibus, dissidentibus
inter sese, altero alterius perniciem optantibus
et molientibus? Undene Bessario cum altero, se-
nes ambo, incerta valetudine, viribus fracti, ar-
cebunt tantum Turci impetum potentissimi, san-
guinem Christianum anhelantis? Ineptum, stul-
tum, inutile. Veni, migremus alio. Relinquamus
principibus Italiæ curam istam. Nam et illi nos
reliquerunt, atque obaudiunt jamdiu, tanquam e
speculo clamantes, prædicentes, proponentes ante
oculos eorum pericula. Optemus tamen adhuc ab
immortali Deo Salvatore nostro, ut criminibus
nostris ignoscat; et fidem, ejus et lator fuit et
auctor, quam ad sæculorum finem nunquam occa-
suram pollicitus in tantis malis, quæ nobis im-
pendent, tum urgent, tucatur. Non intermittamus
hortari et rogare principes nostros, ut ad sacrorum,
cæremoniarum, totius principatus ecclesiastici sa-
lutem, consilia omnia conferant, laborem, indu-
striam, cogitationem, totum animum atque inge-
nium. Appellemus Siciliæ regem florentissimum,
rogemus ut, imperii sui finibus tutandis, neque
cura, neque opibus desit. Res ipsi erit cum hoste
vicino et potentissimo. Consulant rebus suis Tu-
sci, Ligures, Insubres, Veneti: cogitent quo pacto
ab hostili sævitia tuti sint. Nulla inter oves et lu-
pos gratia. Nullum inter profanos homines et Chri-
stianos jus amicitiae. Non donis, non muneribus
D pacatur hostis immanis, barbarus. Nulla foederis
religione tenetur perfidus, non movetur misericor-
dia crudelissimus. Dominari, præesse, imperare
cupit; errore et flamma cuncta delere vult. Sub-
jugare sibi cunctos studet. Quis illum a tanto vi-
ctoriæ cursu retardabit? Peragrabit totum Siciliæ
regnum. Roman usque perveniet. Quis erit impe-
dimento? Hyperboreæ populi, et gentes remo-
tissimæ? At illis tam nullus harum rerum sensus,
quam officio alienum putant pro aliena salute sese
in discrimen offerre. Gallæ, Britanni, Germani,
exterae nationes? At præcul sunt a periculo: non
putant Italiani in medio periculo, magna rerum
perturbatione versantem cessare, aut sopitam es-
se, quam infinitis pene triumphis et hostium spo-

illis decoratam esse sciunt. Italine, quibus hostis imminet, quibus eadem, ferrum, servitatem, exsilia denuntiat et ostentat? At nolant, negligent, non possunt adduci ut credant sese adeo propinquos esse periculo; suis viribus confidant nimium, ut plane verendum sit, ne in suis potius, quam in hostis finibus castrametari atque exercitum alere cogantur. Veni jam, Bessario; petamus solitudinem et deserta loca. Satis ex rerum civilium statu percipimus. Parum nobis vitæ superest, et mihi qui senior sum, et tibi qui imbecillior. Si aliqua in re consiliorum nostrorum, vocis, corporis, reipublicæ Christianæ usus esset, mandandum sane adhuc censerem, adhuc laborandum. Ego vero jam tot annis conatus quoad potui, nihil professione mea, nihil hac dignitate profeci. Tu, quamvis tui ordinis hominibus proxis, plus tamen proficies mecum in rebus contemplandis, ubi, si in desidia ista persistant Christiani, soli Deo vivamus, et nobis ipsis. Alat nos, qui cæli volatilia et bestias agri sua clementia satiat. Neque grave aut difficile fore arbitror divinæ liberalitati duos homunciones, perquam brevi tempore, quod nobis reliquum est, suis opibus sustentare.

III.

Bessarionis, episcopi, Sabini, cardinalis Nicæni, ad illustrissimos inclytosque Italiæ principes, de periculis imminentiibus oratio.

Multa sunt profecto, illustrissimi inclytique Italiæ principes, quæ ad rem, de qua consullimur cogitando, dicenda, ut facienda a nobis sunt. Ea omnia si persequi in præsentia velimus, nec nos servare modum in dicendo, nec vos in audiendo molestia carere poteritis. Reliquis igitur in aliud tempus reservatis, de una tantum particula disseremus, et ea quidem pernecessaria, quæ si satis a nobis explicari possit, ita ut in animis vestris inhaereat, ac veritatem cogitatione attingere valeatis, facilis ad reliqua futura est via, ut nihil amplius arduum videri queat. Id vero facile nos consecuturos arbitramur, si probabilibus documentis et rationibus ostendere poterimus maxima hæc, quæ impendere cernimus pericula, et gravissimos atque acerbissimos casus, non unius aut alterius, non trium esse, sed totius Christianæ reipublicæ, et in primis Italiæ communia. Etsi enim aliis quidem prius, aliis vero posterius tanta calamitas imminet, ad extremum tamen una omnium futura est perniciēs, ac hujus hostis nostri tanta animi vastitas (utinam falsi vates simus!) omnibus tandem miserum atque ignominiosum exitum allatura, nisi fortiter magno animo totis viribus resistatur. Qua in re, si omnes in meam sententiam persuadere potuero, ut non aliter atque ego sentio et verum est, ipsi quoque sentiant, magnam profecto rem fecisse, nec dimidium totius, ut ille inquit, sed opus integrum me absolvisse arbitrabor. Quis enim adeo infirmi atque imbecilli animi est, adeo sui negligens et propriæ salutis oblitus, qui, si viderit

A Dei immortalis templa, domos, sedes, aras, focos, sepulera majorum, leges, libertatem, liberos, patriam in periculo versari, non excitetur adversus hostem, et non modo fortunas omnes, quas aut habet aut habiturus est, sed vitam ipsam in discrimen offerat, et cum dignitate cadere malit, quam cum ignominia servire? Itaque perpetua oratione nobis enitendum est, non ut vobis principibus sapientissimis, quibus hæc sunt magis explorata, quam nobis, ista persuadeamus, sed ut ante oculos iis periculum proponamus, qui, dum procul admodum a periculo se abesse putant, futura prospicere nequeant. Juvat igitur primum omnium de origine et genere ac viribus Turcorum breviter aliquid commemorare, plane ut omnes intelligant.

B Athumanorum familia, minima Turcorum pars, a quam parvo humilique principio, quam brevi tempore, solertia, diligentia ac vigilantia sua in tantum fastigium venerit, ut jam non modo reliquis nationibus, sed ipsi provinciarum nobilissimæ potentissimæque Italiæ, et imperare assuetæ, stupori ac formidini sit. Turcorum natio, cum aliquandiu Persiam, Mediam, Babyloniam, Arabiam, Syriam et nonnullas alias superioris Asiæ partes tenuisset, tandem cum ab incolis sese in libertatem vindicantibus, tum ab aliis hyperboreis populis inde expulsa, ad inferiores Asiæ partes confluit; atque illi multis variisque bellis cum Græcorum imperio Marte aucipiti gestis, ita ad extremum superior evasit, ut Pamphyliam, Ciliciam, Lyciam, Paphlagoniam reliquaque omnia illa loca in ditionem redegerit. Sed pace foris parva, seditio domi orta est. Nam de imperio inter se ferro dimicare cœperunt. Erant inter eos septem nobiliores familiæ, ad quas factionum rerumque omnium summa deferrebat. Hæ, bellorum diuturnitate fessæ, eas, quas diximus, provincias sorte potius quam armis dividere, ac partiri inter se statuerunt. Ita quod perexiguam et tenue admodum erat imperium, in septem partes divisum. Athumanorum familiæ, ex qua octavus jam regnat nostro tempore Turcorum princeps, Cilicia locaque finitima obvenerunt. Hæc Turcorum res, hoc initium, inde tanti terroris origo. Interjecto deinde tempore hujus, qui nunc regnat, Turci atavus, a quo hic sextus ordine regni sceptrum accepit, non viribus, non divitiis, non militum numero, non imperii magnitudine fretus, sed ob civiles discordias accersitus a Græcis in Europam trajecit, annus nunc ferme agitur centesimus et tricesimus, non tam iis adversus quos provocatus fuerat, quam iis qui accersiverant periculosus et pestilentissimus. Paulatim enim serpens, ac sibi, non amicis imperium comparans, usque adeo auxit vires, ut volentes postea eum ejicere non potuerint, satis se effecisse arbitrati, si fœdere leto requis eum co legibus vivere impetrarent. Atque res aliter, quam optinati fuerant, evenit. Etenim gens barbara atque inops, simul ac dulcedinem frugum et suavitatem

divitiarum gustare coepit, nullum cupiditatis terminum statuit. Ex parvo itaque ac debili initio usque adeo eorum vires centum et triginta annorum spatio creverunt, ut jam non parva Europae parte occupata, nec Danubii profundissimus amnis, nec Illyrici asperrimi montes eorum impetum retardare possint quin, flumine transmissis, et locorum difficultatibus superatis, illinc per omnem Pannoniam grassentur, hinc in mediam usque Germaniam, et Istros, et Forum Julii penetrent, depopulantes ac foedantes omnia, ac flores illos provinciarum ferro igneque vastantes. Quo loco illud in primis a nobis animadvertendum censeo, quamvis haec omnia eo, que diximus, temporis spatio fecerint, plura tum postremo quadraginta annis, quam nonaginta illis superioribus fecisse. Ita enim natura comparata est, ut principia virtute quidem ac viribus majora sint, magnitudine vero copiaeque vincantur. Ex his item quadraginta annis longe plura his decem et septem patrasse, quam tribus et viginti prioribus. Plura immanis ista bellum Christianorum sanguinem semper anhelans, post Byzantinum excidium solus gessit, quam pater ejus atque avus per omnem vitam fecere, decem, ut saepe a nobis explicatum est, interea regnis occupatis, ut palam omnibus sit quo magis ejus vires auferantur, eo deinde minore negotio, quoscunque aggredi voluerit, posse superare. Quemadmodum enim in disciplinis atque artibus et omni actionis genere fieri videmus, ut major sit postremo quoque anno, quam omnibus superioribus profectus. Unde illud quoque vulgo dici solet, ditescere homini difficile esse, in immensum vero divitias augere facillimum. Ita in rebus quoque militaribus accidit, ut vincere difficile admodum sit, evagari postea per victorias nullius laboris. Quare persuadere sibi quisque facile potest, quid secleratus hostis, quo nihil dici deterius, nihil crudelius potest, proximo hoc quinquennio facturus sit, tanta jam decem et septem annis potentia comparata, et priori ejus potentiae addita. Magnae incomparabilesque sunt ejus vires, inexhausta cupiditas, immensa dominandi libido, scientia rei militaris, aetas florida, corpus laboribus assuetum. An igitur cum velit, et possit, et sciat, dubitare aliquis potest quin toto animo ac tota mente in nos dies noctesque feratur? An vero armatum praestolamur domi oscitantes, ut tum demum credamus, cum eum ante oculos nostros virus exhalantem videbimus? Non decet profecto, nec Italicorum potentiae fas est dicere: Non putaram. Propria Itali sanguinis est prudentia, propria libertas, proprium imperium. An degenerare nobilissimus animus a majoribus suis, et, quem Deus voluit caeteris imperare, survive genti foedissimae sustinebitur? Nihil putat Turcus se facere dignius posse, nihil nomini suo gloriosius, quam si in Italiam exercitum ducat, et imperare solitam provinciam suo addat imperio. Atavi ejus parentem, quem primum trajecisse in

A Graeciam diximus, quamvis paucorum oppidorum regulum, divinis colunt honoribus, et perpetua fama ac sempiterna gloria celebrant. Sanctum eum ac beatum nominant, caelestibus praedicant locatum sedibus, cum princeps bellum adversus Christianos gesserit, et paucis quibusdam subjugatis, eos impiae Mahumetanae sectae dicaverit. Quid eos tandem erga se facturos existimet, si cum tot aliis Christianis populis, Italos quoque (quod etiam cogitare horret animus) subjugarit? An vero gloriae avidum dubitare poterimus, cum hoc natura omnibus insit, praesertim principibus, et hic sciat nullum sibi ad immortalitatem ampliolem patere campum? Nam de utilitate ambigere, supervacuum certe videtur. Cum enim ratio haec bifariam dividatur, et hinc quomodo servari quae parva sunt, illinc quo pacto auferri queant, consideretur, qua tandem ratione quae habet facilius ac certius servare poterit, quam augendo principatum, et fines imperii propagando? Solent medici in corporibus curandis ea remedia adhibere, quae aliquando iisdem morborum generibus utilia experti sunt: hoc idem Turcorum imperator facit, et hoc quasi medicamentum quoddam ad ea, quae parva sunt, conservanda saluberrimum ratus; eo semper utitur, huic haeret, hoc frequentat. Mutare hoc, ut aliud experiatur, non putat tutum. Cupit (ut par est) omnique conatu nititur conservare imperium. Nullam ad id tutiorem esse viam intelligit, quam cum aliena jactura vires suas augere. Quod si assequi non posset, nulla nobis timoris ratio esset, nulla de rebus nostris dubitatio: sed, me miserum! mentiri in hac parte etiam volens non possum. Nihil unquam alicujus facilius fuit. Ad haec pecuniae numerus immensus, multitudo militum inaudita, ut cujus exercitum supra ducenta hominum millia sequuntur. Classem habet, quam superioribus diebus in expugnatione Chalcidis non sine stupore audistis quantam instruere vix omnis simul Italia posset. Erat ante hunc diem duntaxat terrestri exercitu potens. Maris imperium adhuc nostris supererat. Nunc vero (o cogitationem quoque tantae cladis acerbam!) mare quoque Christianis ablatum illis additum est. Licet ei jam libere vagari quo libet, omnes portus, omnes maritimas stationes liberas

D habet: Ambracium sinum, portum illum nobilissimum Apolloniam, loca quidem Italiae ultima; quae olim Romanis in Graeciam, si eadem nunc illi via in Italiam erit, perquam breve fretum, brevissima navigatio est. Terrestre praeterea iter usque ad Forum Julii patens atque apertum. Mari terraque cingere Italiam potest. Quid est, quod cum vel non hortari atque impellere debeat ad ea, quae tandiu animo proposuit, perficienda, vel ab iis deterrere possit atque avertere? Audistis multos, qui illum saepius Italiam optantem, Italiam sperantem, Italiam ac Romam vociferantem intellexerunt; si et cupit, et posse se sperat. Nihil certe est, quod eum possit ab hoc proposito remorari, praesertim

dum Italos confidit nunquam uno consensu in se conspiraturos, nunquam adversus se arma sumpturos. His ille contentionibus spem suam confirmat, et quæcumque optat sibi facile pollicetur. Referam, quamvis nota sit vulgo, fabellam, qua nuper usus dicitur, cum ex suis quidam dissuadere ei bellum adversus Christianos conaretur. Nam cum ille formidandum esse diceret ne Christiani bello irritati tandem in unum convenirent, bellumque adversus eum communi consilio et ope gererent; at ridens, Meminisse, tyrannus inquit, illius fabulæ convenit. Cum lupi aliquando magnam canum multitudinem adventare adversus se forte intellexissent, ingensque propterea terror eos occupasset, unus ex iis, qui inter eos senior erat, in propinquum montem profectus, cacumen ejus, ut eanum specularetur adventum, conscendit. Verum cum eos multos quidem, sed diversorum colorum esse conspexisset, letus gestiensque ad suos reversus, « Bone, » inquit, « este animo. Tanta enim est in hostibus nostris colorum, morum studiorumque diversitas, ut consentire una ac conspirare in aliquid simul omnes non possint; singulos vero, si venerint, absorbere sine difficultate poterimus. » Hæc est tyranni spes, hæc cogitatio, hoc consilium, nisi spe sua frustretur. Frustrabitur autem si volueritis. Nunquam ferocem illum animum militem deceretis perpetuisque stipendiis conductum, qui, sive domi quiescat, sive foris bella gerat, idem accipit ab aerario militare stipendium, nullo principis sui sumptu, atque eo nomine singulis annis ad imperatorem suum accedere jurejurando adactus, et ei operam et laborem polliceri. Habet præterea longo rerum usu plane perspectam et exploratam non alia de causa tantam gloriæ, fortunarum, imperii accessionem sibi factam esse, quam quod perpetuis bellorum laboribus suos exercuit, hostes profligavit; a quo Instituto nunquam discedet, nisi quod utile, quod gloriosum, quod necessarium sibi esse intelligit, stulto omittat. Quo pacto, bone Jesu! sperare possumus aut suspicari illum non moliturum servitutem, eadem, fidei nostræ interitum? Nonne ita natura comparationem esse intelligit, ut nihil eodem situ permaneat, sed cuncta jugi, vario, novo motu agantur? Quod si amplum habet imperium, idque rerum omnium lege moveri oportet, nonne hinc augetur, nisi augetur? Ne putaveris Turcum augendi imperii studiis et cupidum; at certe est conservandi. Conservare vero non poterit, nisi augeat: siquidem regressurum est quod non progrediatur, lapsurum quod non surgat, ruiturum quod non majus efficiatur. Qua confirmatus opinione exercitum suum auget in dies, quem habet amplissimum. Aliena invadit, ne sua amittat. An vero sumptus fugentes, tot militum pericula et vulnera, tot expeditiones gravissimas atque alienissimo tempore pro Mysiorum exiguo imperio, pro Triballorum

montibus asperrimis, pro Illyrium penuria eum suscepisse putatis? pro Italiæ autem opibus, pro agrorum feracitate, pro suavitate frugum, pro hac ipsa luce in qua versari cupit, non majora facturum? Hic arcem ponere, hic præsidia collocare ad reliquum orbem subjugandum cogitat; atque ita cogitat, ut per hostium suorum dissensionem id se facile consecuturum speret. Eadem animo concipit, quæ Pyrrhus meditabatur. Ille enim, fuso Romanorum exercitu, totum sibi terrarum orbis imperium plane pollicebatur, quem cum Cineas Thessalus, orator summus, virque sapientissimus, ab Italiæ invadendæ consilio abducere conaretur, Egregii, inquit, bello Romani esse dicuntur, magnoque virorum fortium et militum numero imperare. Quod si eos superare nobis dii dederint, quidnam agemus, Pyrrhe? Quid erit, inquam, nobis? Nulla præterea mania, neque Græca, neque Latina, Romanis superatis, nostrorum impotum sustinere valebunt. Totam e vestigio Italiam occupabimus: ejus cum amplitudinem, tum virtutem minime ignoras. Occupata vero Italia, quid tum, inquit, rex, faciemus? Proxima, inquit, Sicilia, insula felix et hominum multitudine frequentissima, sese nobis dedit. Ea autem facile capi potest, nam seditionibus, bellis civilibus, magno rerum tumultu fluctuat. Tum Cineas: An tibi erit, rex, bellorum finis Sicilia? Di, inquit, saveant, Cineas. Nam Libyam proximasque provincias adoriri, et Carthaginem superare facillimum erit, quam Agathocles, exigua classe profectus, parum absuit quin caperet. Quibus victis, nullus nos amplius bello hostis læssere audebit; sed cuncti in ditionem venient. Itã est, inquit Cineas. Constat enim te Macedoniam totamque Græciam in potestate habiturum; sed, partis omnibus, quid tandem agemus? At ille ridens, Otio utemur, inquit, convivis, voluptatibus, litterariis confabulationibus. At quid prohibet, inquit, nunc quoque voluptatibus, otio isto uti et disputationibus? Quid tantis laboribus, molestiis, periculis quarimus, quæ, cum volumus, efficere possumus? His verbis Cineas regem potius offendit, quam a spe et consilio instituto deterruit. Hæc vobis recensui, ut non defuisse cognoscatis qui eadem cupiditate incendorentur qua Turcus inflammatus est. At Pyrrhus non Cineæ auctoritate et verbis, quo chariorem habebat neminem, non paucitate militum, non Romani nominis fama eximia ab Italia deterreri potuit; et Turcus non audebit, qui Pyrrho militum robore, finium magnitudine longe locupletior est; qui Italiam viribus et studiis dissipatam non ignorat; qui Pyrrhi gesta irridere solet, Alexandro suam æquare virtutem? Nam Alexandrum Macedonum regem ad res gerendas, ad emulationem gloriæ sibi imitandum proposuit, illum ipsum Alexandrum qui, cum Anaxagoram plures mundos esse disputantem audisset, ingemisisse dicitur, et lacrymas emisisse, quod unum saltem ex iis totum in ditionem redigere nequi-

visset. Illius gesta legit; in illo totus versatur; neque sane se inferiorem putat, cum jactare plerumque soleat et vocem illam frequentissime usurpare, se decima amplius parte Alexandro superiorem esse: illum enim cum triginta hominum millibus duntaxat et septuaginta talentis arma per terrarum orbem circumtulisse; se vero quanto paratiorem, ditio-rem, rebus omnibus abundantio-rem! Solent hæc cogitationes, hæc æmulationis studia, solent plerumque res magnas parere, et eo pervenire quo intendunt, præsertim si facultas adsit. At ea profecto Turco non deest, qui se eo quem imitatur locupletio-rem existimat. Sic Theseus Herculis, sic Themistocles Miltiadis exemplo ducti, maxima facinora ediderunt. Habet profecto nescio quid fatale Alexandri imitatio, cum ea Julius Cæsar incensus, post res præclarissime gestas, in patriam etiam civilem sanguinem, arma converterit. Quod si illius exemplo agit qui Libyam, Asiam, totum ferme orbem subjugavit; si illius persequitur vestigia; si propagandis imperii finibus laudem non modo æquaturum, sed tanto magis superatum confidit, quanto majores copias triginta hominum millibus, grandio-rem pecuniam septuaginta talentis habet, quo tandem eum spectare et conari existimamus? Quid sibi postulat cupiditas illa pacis cum illustrissimo piissimoque Siciliae rege componendæ? Quid missi legati? Nam qui nomen Christianum odio habet, omni-que crudelitatis genere insectatur et despicit, nullo quidem Christianorum metu, nulla gratia Christiani regis scædus desiderat, sed ut, oppressis quos universos eodem impetu non everti posse intelligit, tandem quod cupit assequatur. At vero infelicem illum sua fallit spes et opinio, cum superioribus diebus magnifice rege-que Christiano digne inclytus rex legatum dimiserit eo responso, ut non solum perniciosam bonis omnibus societatem aspernatus esse, sed et bellum hosti indixisse pro Christi religione facile videatur. Et ne ulla omnino ex parte quid meditetur obscurem sit, cogitate parumper quid illa humanitas sibi vult, quæ immanis barbarus, et ad sævitiam natus, erga nominis nostri negotiatores intra suos fines utitur. Portendit profecto aliud, et omnino prodigium est efferum monstrum in nostros, potissimum mansuetum illic fieri, a crudelissimo hoste amicitiam, a truculentissimo pietatem simulari. Non diu perseverat, quod ab invito exprimitur. Servit temporibus, dum ad optatum finem perveniat. Et quid agat adhuc ignoramus? cum præsertim ita agat, ut nos ambigere velit. Non continet domi tantum exercitum; non patietur suorum militum animos effeminari, quos in armis habere ipsi necesse est. Habet enim non paucos Asianos populos insensos et in suam perniciem imminentes; quos in se impetum facturos aperto intelligit, si aut arma deposuerit, aut exercitus iamam in contemptum ludibriumque adduci permiserit; quem ut laudibus ornatissimum reddat,

A ut Asianis hostibus formidolosum efficiat, quo tandem transmittere cogitat? Ubi sui consilii alendi segetem uberiorem videt? ubi magis admiranda conari potest? Non excident gladii; non fluent arma de manibus. Nam socios in officio ac fide continere studeat, et eos ipsos quicum quotidie vivit. Maxime est suis omnibus invisus; oderunt socii; non amant familiares; parvo momento ad ipsius excidium ac necem omnes impellerentur. Id quoniam exploratum habet et compertum, bella peregrina suscipere, gerere, conficere statuit, ne domesticam civilemque dissensionem experiat. Ususque Scipionis consilio foris pugnare utilius arbitratur, quam domo vinci. An extra fines ducturus sit exercitum adhuc dubitas? Non sentis, non plane perspicis? Nonne satis novimus impurissimam illius naturam, turpissimam vitam, sceleratam consuetudinem? Quam facem, bone Deus! quod facinus, quam superbiam? Nihil est quod animo non sorbeat, nihil quod non hauriat cogitatione. Et non putamus illum in nostram calamitatem incumbere, in quorum fortunas fidelissimos socios, antiquissimam religionem, vim, tormenta, cruces, spe, sumptu, labore defixit. Ne illud, quæso, mihi objicias, quod nonnulli nullo rerum usu præditi, nulla vetustatis memoria eruditi facere solent, peregrinas nationes nunquam Italiam tenuisse, eam sæpenumero tentasse infeliciter. Et enim dum antiqua memoria reputo, dum rerum gestarum seriem ad nostra usque tempora deduco, exterarum gentes in Italiam prius arma intulisse, ingentesque invexisse calamitates quam ab Italia accepisse, plane comperio. Nam, ut Gallos omitiam, qui vel eo tempore, quo ad Clusium pugnatum est, ut Plutarchus noster tradit, vel ducentis ante annis; ut Livio Romano placet, in Italiam duxerunt exercitum, parva manus Gothorum, ex Thracia Pannoniaque erumpens exercitu collectitio, in Italiam venit, vastatisque Italiae agris, incensis urbibus, hæc ipsa mœnia ceperunt, incendio, ferro, cæde omnia complentes. Illi parva manu instructi, stoliditate quadam gestientes, assequi potuerunt quod Turcus maximis copiis, certo pertinacique consilio, suscipere ac tentare non audeat? Illi per itinera omnium difficillima transgressi sunt; ut Turcus maritimo et expedito cursu legiones suas trajicere dubitabit? Illi in Italiam, quæ alter orbis dicitur, irruerunt; Turcus Italiae vires tentavit, ut contemnat, et non audebit? Quid, si antiqua consecrari libet, Pyrrhi luctuosum adventum commemorem? Quid Alexandri Molossi? quid Archidami Agesilai filii? quid Annibalis hasta? Nimis magna, nimis vetera nomina repeto. Quid ab Attila, Totila, Saracenis illatas clades oratione mea reficem? At Pyrrhus, credo, potuit quod Turcus nequeat. Ille, salvis tot ducibus, tot exercitibus, quos secundum postea Punicum bellum absumpsit, ad Urbis prope mœnia victore exercitu contendit; Turcus, qui Epirum, Macedoniam to-

tanque Græciam, tot imperia subegit, Italiam in tot principatus et studia dissipatam ac dissentientem timebit? non adoriatur? non?... Heu me miserum! Nescio quo orationis cursu eo deducor, quod dolor exprimere non sinit. At ne in veteribus tantum versari videar, in quibus quadrata agmina, jurati milites, tanta imperatorum virtus, tanta legionum patientia ac disciplina constabat, ut ad recentiora nostra revertatur oratio, quid Honorum ac Vandalarum manus incondita? Inusta sunt, inusta sunt ipsis manibus sempiterna illorum injuriarum monumenta. At si post urbem Christiano nomine conditam exemplum movent, Leonis Pontificis Maximi temporibus, Attilas, de quo paulo ante verba feci, subacta tota Gallia Cisalpina, ad Urbem evertendam exercitum admovit. Cujus furorem barbarum et agrestem Pontificis eloquentia retardavit. Quod si post Annibalam et veteres illas victorias, si post nomen Christi pervulgatum, exterorum hominum sentina ad Italiam gubernacula confluit, quid tandem tantam hoc tempore procellam non timeamus? que profecto tantos calamitatum fluctus allatura est, si eruperit, ut ad nullum ita sit perventura, quin in caeterorum capita redundet. Nam ut in tempestate cernimus procellas, ceteri in scopolum in quem ferebantur sævitiam illiserint, tanto motu referri, ut quam occupaverint, navem, non aliter obruant, quam cum integrae erant; ita nobis omnibus Barbarorum inundationem timendam censeo. Non enim hostis de una aut altera urbe certare vult; de rerum summa sibi decernendum statuit. Qui dominari cupit, neque superiorem ferro potest, neque parem patitur, neque principis nomen amat. Atque ut illud omittam, grave esse ab aliquo aliquid sperare, miserum ex aliena libidine salutem suspensam habere, turpissimum et luctuosum a communi omnium hoste privatam expectare veniam, que pax tibi cum eo esse potest cujus acoritas in nostros homines ultra mortem progreditur; qui nullo supplicio satiari potest; a quo si tormenta et cruciatus absint in nostrorum morte, mortem in beneficii partem acciplas? O crudelitatem inusitatam, inauditam, feram, barbaram! Cum eo pax esse potest? Pace si frui volumus, bellum gerendum est: si bellum omittimus, pacem nunquam fruemur. Quare cum a tam parvo initio in tantum creverit fastigium hostis noster, cum sciat, velit et possit adoriri Italiam, cum id sæpenumero factum fuisse audieritis, ita ut ad omnes periculum attineat, propulsate ac propellite hostis impetum, ut incolumitatem nobis, libertatem Italiae, salutem omnibus conservetis.

IV

Ejusdem ad eosdem de discordiis sedandis, et bello in Turcum decernendo.

Satis, ut arbitror, de periculis toti Italiae imminentibus hesternæ oratione disputatum est, quæ cum et aperta sit et gravissima, reliquum esse

video, ut omni conatu communique consilio et ope ea propulsemus, atque in hostium nostrorum capita, dum licet, dum integrum est, retorqueamus. Cum vero id recte fieri non possit, nisi omnibus sedatis discordiis, simultatibus, odiis, denique cunctis suspicionibus de medio sublatis, libero consensu hostem adoriamur, danda in primis opera est, ut Italiae communi percusso fœdere, idem sentiamus omnes, idem velimus atque optemus. Quod si in eo exponendo versari voluerò, quod ad rem nostram maxime attinere videtur, quot commoda, quam utilitatem, quam denique felicitatem concordia et animorum in idem conspiratio cum civitatibus, tum provinciis afferat, scio nonnullos ita me audituros, ut nihil quidem novi, sed plane cogitata et pervulgata omnia me narrare arbitrentur, cum nemo illud ignoret, quantam viam in rebus vel parandis vel tuendis concordia habeat. His ego non immerito responderim: Cur meam igitur expectatis orationem? Quia sponte eam amplectimini? quam adeo utilem esse atque necessariam intelligitis, ut, nisi adsit, nihil æquum, nihil honestum, nihil sanctum fieri possit. Concordia parvæ res crescunt, discordia maxime dilabuntur. Quidquid in ecœlo atque inter mortales optimum est, id omne a concordia profleiscitur et pendet. Non provinciis duntaxat, urbibus, conventibus, domui, sed privato homini maxime necessaria est. Quid enim homine turpius, qui sibi ipse non constet, et variis repugnantibusque consiliis et contrariis actionibus agitur? Quis non despicit? quis non deridet? Levem, inconstantem, nullius ordinis hominem censemus. Quidquid conatur et assequitur, calamitate, ignominia, pernicie repletum est. Nam dum sibi ipse dissidet, nihil cum suis commodis aut ornamentis consentaneum habet. In re autem familiari, quod officium esse potest, si uxor, liberi, servi, mutuis odiis conflictantur? Paterfamilias, domesticis dissensionibus labefactatus, nullam ponit in re familiari augenda operam. Lacrymis conficitur, dum per discordiam totam domum ruituram facile prospicit; miser domi, fors ridiculus. Inde nimirum illud est, quod apud poetam sapientissimum Ulysses a Nausicaa, Alcinoi regis filia, maximis affectus beneficiis, nil habuit quod felicius optari posse arbitraretur, quam virum liberosque concordem, quo nihil suavius ait, nihil aut inimicis molestius, aut amicis jucundius accidere posse. At quid miserius, quid humana indignius societate, quam cum civitates aut provincie domesticis seditionibus bellisque civilibus conflictantur? Nam quos necessarios, fratres, parentes natura genuit, hostes et alienos discordia efficit, ubi et vincere luctuosum est, et cadere scelerosum atque nefarium. Bellum domesticum eo gravius externo est, quod externum nonnullam aliquando offert utilitatem, sæpeque ita suscipitur, ut in pace vivamus: civile vero profuit nunquam nemini. De bello externo sæpe consultamus an gerendum sit;

civile autem nunquam in deliberationem cadit. Nam quemadmodum non de rebus necessariis, sed de dubiis consilium initur, ita neque de his, quæ ad utramvis partem exploratæ sunt. Quo in genere seditio est, quam qui amat, nec privatos focos, nec publica libertatis jura chara habere videtur. Tyrannidem invisam bonis omnibus, maximeque perniciosam civitatibus esse, plane omnes persuasum habemus. At tyranni urbes nonnunquam opibus potentiaque amplificaverunt, et in magnum auxere imperium. Quod vel in hoste nostro facile cognitum perspicuumque est, qui, cum tyrannorum omnium crudelissimus sit, tamen quascunque vel urbes vel provincias suo adjecit imperio, potentiores effecit. Per seditionem vero civilem, quis mihi unquam demonstraverit, quænam mœnia firmitiora sint, vel quæ potius non funditus eversa? Itaque si tyrannis homini libero civique fortissimo fugienda est, an de discordia est cogitandum? et qui tyrannidem vel capitis periculo propulsandam putabit, civile bellum, quod acerbius est et luctuosius, sponte consecrabitur? Solemus cum privatis precibus, tum publicis supplicationibus a Deo optimo maximo pacem concordiamque petere, et, quod scimus nobis perniciosum fore, quod deprecamur, quod Dei nostri ope declinare nitimur, id dedita opera libenterque persequemur? Quid tandem hoc aliud est, nisi hostium nostrorum rem agere, et quod illi suis profanis precibus contendunt maxime efficere? Illis enim primæ omnium preces sunt multis quidem notæ, nobis fortasse minime, ut inter suos pax, animorum consensus, quies, inter Christianos odium vigeat, seditio, bella civilia. Volumusne illorum libidini satisfacere? At hoc est hostis utilitati consulere, et illius commodum nostro incommodo parare. Præcepta (ni fallor), ut sæpe vidi et legi, quæ in urbibus regendis bellisque feliciter consuecendis nobis præscripta sunt, aliter statuunt, et docent, ut scilicet exploratis hostium consiliis, contraria efficiatis, si in republica statum retinere, si in bello victoriam consequi velit. An vero committendum est, ut qui nobis luctum, terrorem, tormenta, eandem denuntiat, nostra lætetur culpa, et exsulet? Excitandus est hoc loco Nestor ille Homericus, qui Agamemnonem Achilli conciliare cupiens, his verbis sapientissimis usus est :

*Proh Superi ! horrendus Graias festinat in urbes
Luctus, quem magno Priamus, Priamique nepotes
Mercentur, cum vos tanto concurrere motu
Irarum audierint, duo, qui per castra Palasque
Consilio atque armis claros superatis Achivos.
At nobis parete ambo.*

Non dicam, ut ille, quoniam senior vobis sum et plura vidi, sed quod plura sum passus, plures ab hoste calamitates accepi, qui amicos, parentes, patriam, quæ homini in vita jucundissima sunt, per maximos dolores et cruciatus mihi eripuit. Quæ etsi prudentia vestra ac sapientia animo complecti

et perspicere potestis, tamen sensus dolorem pluris facit, qui ea, quæ cæteri audiunt, perpassus est. Non ita animo inhærent, quæ aut auribus percipimus, aut cernimus oculis, ut ea imprimuntur, quæ vel sua, vel suorum vulnera, necesse, tormenta per summam hostium crudelitatem intulerunt. Credite experto, credite passo. Nihil aliud miseram exstinxit Græciam, nisi discordia : nihil aliud eam orbis partem delevit, nisi bella civilia, neque solum nostra memoria, sed et priscis temporibus. Nam Philippus, Amyntæ filius, Alexandri Magni pater, per Atheniensium, Lacedæmoniorum, Thebanorum aliorumque mutua odia, Græciam everit. Quandiu communi ope et consilio bella gerabant, fugabant hostem, exuebant castris, superabant! Cum vero alii aliis non fidere, limitumque invadere instituerunt, hostis ad alteras partes accersitus, non minus a quibus vocabatur, quam adversus quos provocatus erat perniciosus, bello Peloponnesiaco, cum eadem animorum conspiratione devincti essent, neque terra, ubi Lacedæmoniorum vires amplissimæ erant, neque mari quicquam ab hoste incommodi acceperunt; imo vero maximas strages hosti intulerunt, atque ita intulerunt, ut, quod nunquam fando auditum esset, quadringenti amplius Lacedæmoniorum milites, quibus patrius mos et præceptum erat, aut vincere in bello, aut morte hostium manibus sese eripere, captivi Athenas in triumphum ducti sint. Cum vero hostem domi invenire, bellisque civilibus sese conterere cœperunt, eorum classis firmissima atque amplissima in Lacedæmoniorum ditionem redacta est, portus eorum custodia amissa, urbis mœnia solo æquata. Quid vero, cum Xerxes, Persarum rex potentissimus, quinquagies centenis hominum millibus, classe mille ducentisque navibus instructa, Græciam invaderet, eos servavit, victores reddidit, sempiterna fama et laude ornavit, nisi concordia, pax, idem in hostem animus? Quod si communi robore atque exercitu hostem non propulsassent, quid tandem prohibuisset quominus ad unum omnes bello absumpti fuissent? Idem nobis imminere cernitis periculum, idem exitum, eodem modo arcere hostis impetum debetis, cum nullo alio positis. Eidem morbo idem medicamentum apposite convenit, quod satis quidem validum est. Nam si Græci, quamvis Xerxis viribus longo inferiores essent, tamen, concordia duce, hostem superarunt; quid tandem vos agere, divina favente gratia, poteritis concordēs, et communibus viribus, qui hominum numero non pauciores, virtute longe estis præstantiores hostibus? O si dies ille mihi illucescat, quo, aboletis sepultisque odiis omnibus, pari consensu hostem aggrediamini! Nulla mihi præterea dubitatio relicta est de victoria: jam vicimus. Illud, quaeso, animis vestris parumper concipite, principes optimi: quemadmodum in navi seditio orta, perniciosissima est, ita esse in civitate; et, ut in civitate gravis est, ita in provincia multo pe-

silentiorem. Nam quo plures sunt, eo latius morbi A
contagio serpsit, eo difficilior est curatio. Ac quem-
admodum exercitus ordine militumque obedien-
tia continetur, quæ nisi adsint, ad internecionem
omnia pereunt; ita in provincia mutuus consensus
et benevolentia necessaria est inter eos præsertim
qui potentiores sunt: qua re sublata, prius suis
viribus conficiuntur, quam externis. Insidiatur dis-
cordia, vires extenuat, et occulta quadam regitu-
dine imperia absunit; atque ob eam causam dis-
cordiam inquit ille venenum esse datum imperiis,
ne immortalia forent. Et enim perinde ac plithisis
sensim conficit, neque prius desistit quam profligatum
corpus eventuræ. Non est contendendum ut
necessarios et eodem celo educatos homines perpetuo
bello insereantur. Nam qui sapienter suæ salutis
consulunt, hostes quidem semper vincere nituntur,
suis vero nominatim pareant, maluntque interdum
superari quam superare. Neque enim omnis victo-
ria utilis est, aut a Deo profecta. Fugienda est
Cadmea victoria, et, ut tragæus ille inquit, Amicis
dominabere; si tantum non viceris quantum volueris;
amicis, inquam, imperabis, quam ab amicis
vinceris. Ac Demosthenes, Tunc, inquit, præclara
victoria, cum aut illi parentibus, aut cives civi-
bus libenter cedunt. An vero in urbium obsidionibus
periculosum iudicatis, si custodes inter se dis-
sideant? inter cives autem, vel in provinciis sedi-
tionem utilem fore putatis? cum in diversas partes
itur, cum opinionum varietate contenditur, cum
unusquisque suam sententiam pluris facit quam
salutem. Contentionis duo genera tradit Hesiodus,
alterum optimum cum quispiam alterius imitatione
adductus recte agit; alterum inimicitiarum, discordiæ,
bellorum seminarium, quam pravam infelicemque
appellat, de qua Homerus:

*Principio parva est; terram sed protinus imis
Contingens pedibus, caput inter nubila condit.*

Prior sequenda est, altera penitus fugienda: illa
maxime utilis, hæc admodum perniciosa. Non decet
nos profecto pro ingenio, eruditione, sapientia, qua
nos Deus ornavit, omnia meliore, sequi pejorem.
Abjicienda est, tollenda de medio; pax et concor-
dia publice inunda. Quod si est contendendum, in
eo vobis domum certamen pulcherrimum et glo-
riosum propositum est, quis vestrum primus se ip-
sum vincat; quis primus ad concordiam perveniat;
quis plura et magis egregia facinora in communem
salutem conferat. Hæc est plena laudis contentio;
hæc a Deo hominibus data. Quid est, quod cuncta
contineat? Harmonia. Quid est, quod cuncta exor-
net? Concinnitas. Cælum hoc quodcumque cerni-
mus, sphaeræ stellarum, spatia siderum, rerum om-
nium elementa et initia, nulla alia re nisi concor-
dia constant. Nisi divinæ providentiæ leges ea tue-
rentur, non consisterent, sed labefactarentur ac
ruerent. Res vero humanas, quæ fluxæ caducæque
sunt, et motu perpetuo circumaguntur, putas cohæ-
rere posse, nisi mensura, pondere, concordia re-

gerentur? Minime: siquidem his etiam remediis
adhibitis, effici non potest quin solvantur et inter-
eant. Quemadmodum graviores morbi sunt quæ
interiorem corporis partem grassantur et vexant,
ita seditio aperto bello acerbior est. Nam in altero
hostes nobis ipsi sumus; in altero nos tuemur.
Nulli unquam suorum cædes profuit, quibus pe-
reuntibus, ei gravius comparatur periculum. Nam
simul ac illorum negligunt salutem, suam hostibus
produunt; idemque iis accidit, quod homini eve-
nire solet, ejus membrum dum phægena conficit,
id negligit, speratque reliquum corpus tutum
fore atque incolome; tandemque sensim totus ab-
sumitur: tum demum plane intelligit id non futu-
rum fuisse, si initio morbum curasset. Quid, te
obsecro, manus geminas. natura nobis tribuit?
quid geminos oculos? quid duos pedes? Nimirum
ut mutuo constant auxilio. Manus manum levat;
pes pedem sustentat; sinistra dextris levantur, et
dextra levantur sinistra: illinc motus principium,
hinc onera suscipimus. Plus gemina hæc membra
efficiunt; nam altero occupato, ab altero commune
præstat officium. Cur non sequimur naturam,
ducem optimam et magistram? ut ille inquit. Nam
quod alter perspicere non potest, alteri in mentem
veniet, ac mutuo auxilio propositum suum attingent.
« Quam bonum et quam jucundum est habi-
tate fratres in unum; » ut Propheta inquit, qui
multarum rerum varique eventus peritissimus
fuit, qui furore divino concitus, homines ad concor-
diam provocat. Quod ne temere præceptum vide-
retur, illic ait: « Mandavi tibi Dominus benedictionem
et vitam usque in sæculum. » Porro ejus filius pru-
dentia præditus, ut nos a discordia deterreat, Cum
unus, inquit, ædificat, et alter demolitur. quid
aliud agunt, nisi frustra laborent? Cyrus, Persarum
rex potentissimus, cum e vita excederet, illis ac-
cersitis, et imperio eis diviso, longiore oratione
apud Xenophontem, cunctos ad fidem mutuum, ad
charitatem, ad concordiam hortatus est, planeque
demonstravit eos dispersos ac dissidentes neque
reipublicæ profuturos, neque sibi præsidio esse
posse. Id autem usque adeo verum facileque per-
spectum arbitrabatur vir longo rerum usu, maxi-
mis periculis, ingenti fortunæ varietate sapientis-
simus, ut rationibus apertissimis non contentus,
oculis etiam exemplo quodam subjicere tenta-
verit. Itaque vitægarum, ut ferunt, manipulum
afferri jussit, ac singulis imperavit ut eum uno
impetu confringerent, si possent. Id cum præ-
stare valeret nemo, tum singulas perfringendas
dedit; quas cum singuli nullo labore confice-
ren: An vero cernitis, inquit, idem in vobis
futurum, ut mutua pace devinctos nullus expu-
gnare valeat, odiis vero sejunctos superare possit
qui velit? Quare qui vos ad concordiam, optimi
Italiæ principes, hortatur, vos ad vestram salutem
salutem, ad gloriam, ad triumphos de hostibus re-
portandos. Nam quid vestra exposcit utilitas? Concor-

diam. Quid vestra laus ac dignitas postulat? Con-
cordiam. Concordiam igitur et pacem amplectimini,
suscipite, colite, ut per eam mutuo consensu for-
tiores, belloque in hostem comparato cervicibus
nostris imminuentem impetum propulsemus, ho-
stem terribilissimum nostrorum sanguine eruentatum
ulciscamur, Italiæ amplificemus dignitatem. Hoc
enim bello nullam unquam justius, aut magis ne-
cessario gestam est, aut faciliorem apertioreque
ostendit victoriam. Nam quid æquius, quidve ma-
gis pium, quam nostrorum sanguinem per infinitas
lacrymas et tormenta effusum ulcisci? Quid nefandi
homines in nomen nostrum prætermiserunt igno-
minia, injurie, cruciatus, necis? Tempa sanctis-
sima per summam impietatem polluerunt: sancto-
rum, beate Virginis, ipsius nostri Dei statuas
contemptu, risu, omni contumeliarum genere per-
secuti sunt. Quid sacras virgines violatas memorem?
parentum complexu ereptos impuberes? omni de-
decore solutum Christianum nomen? Hæc ne per-
sequar, et rei magnitudine et dolore impediatur.
Quis enim vel dicendo consequi posset, vel sine
multis lacrymis audire Christiani nominis socios
fidelissimos, equorum unguis obritos, ita impe-
rante hoste sceleratissimo atque inspiciente; ex-
ceriatis, sublatis in crucem, ut mortem beneficii
loco acceperint? Edidit olim sævissimus Turcus
omnia crudelitatis exempla in Byzantinos, quorum
memoria ut refliceretur, qualis nuper Chalcidis
Euboicæ tumultus fuit, cum, effractis portis ac mu-
ris, tormentorum impetu dejectis, arce vi capta
armatorum cursu, ferro flammaque omnia miscue-
runt; unde gemitus illi ad nostras prope aures
pervenere. Connetos militaris ætatis acerbissime
trucidat. Nostrorum cadavera, cum mœnia oppu-
gnarentur (at non dicam; incredibile enim est;
immo vero dicam, quoniam ita se habet); nostrorum,
inquam, cadavera in vasa imposita machinis belli-
cis intra urbem adversus nostros immittebantur.
O crudelitatem ante hunc diem inauditam, o per-
ditam feritatem, o truculentissimum sævitia genus!
Quid tam commune vivis quam spiritus? At nostri
captivi ita vivunt, ut ducere animam de celo non
queant. Quid tam commune mortuis quam terra?
At nostri ita moriuntur, ut eorum ossa per aerem
spargantur. Quid tam commune cadaveri quam
quies? At nostrorum corpora ita jactantur, ut ne
exanimata quidem conquiescant. Romani, quod
eorum legati paulo acerbius appellati essent, Co-
rinthum, urbem pulcherrimam, everterunt. Nos
vero, sociis crudelissime necatis, contempta et de-
vastata regione nostra, unde morum rectæque
vitæ documenta a tam remotis nationibus petun-
tur, non excitabimur? Fabius Maximus, ut capti-
vos redimeret, agrum vendidit, et nos tot sociorum
corpora desiderata negligemus? Theodosius, quod
Thessalonicenses, novi vectigalis impositione indi-
gnati, Placidia statuas per urbem traxissent, fre-
quentem in theatro populum credi jussit. Nos, op-

A pugnata fide, cæsis Christianis hominibus, Dei
nostri majestate violata, non dolebimus? non com-
parabimus bellum? non sumemus de hoste suppli-
cium? Nunquam profecto, aut publicæ suorum in-
jurie, aut private salutis ratio majore æquitate
suasit arma in hostem movere.

Satis dixi de genere belli quam justum sit: di-
cam statim quam sit necessarium. Neque enim
ille liberam quietis rationem relinquet; ingens
terra marique bellum molitus. Nam si id permit-
teret, nemo sane esset qui bellum paci antepone-
ret. Sed copias instruxit, legiones firmissimas
habet in capita nostra comparatas, lacessit, irget,
ad certamen provocat. Aut bellum gerendum est,
aut acerbissima servitus subeunda. Nullum deli-
berationi locum reliquit: una nobis fortunarum
salutisque spes proposita est, ut viribus nostris,
Deo Opt. Max. juvante, libertatem nostram serve-
mus: pro qua bono viro et civi non minus labo-
randum est, quam pro servorum rei que domesticæ
involuntate tutanda. At nemo est qui, vel servo
lacessito, vel expilato grege, non graviter ferat,
armis ad injuriam ulciscendam non contendat, non
repetat sua. Et conjugum, liberorum, patriæ ra-
tionem nullam ducimus? Quid inermes expecta-
mus Turcorum furorem? Arma armis propulsan-
tur. Bellum gerendum est, ut in pace vivamus.
Si bellum omittimus, pacem habemus nullam.
Quod si Turcus, nobis quiescentibus, maximis
epibus auctus est; si languentes otio in gravis-
sima damna prolapsi sumus, quis tandem sperare
audebit nos in otio et umbra rem feliciter ge-
sturos? Resipiscendum est, et cum eo pacto in
tanta pericula deciderimus, contrario itinere ad
salutem et securitatem redeundum. Omittenda
segnities: bellum suscipiendum. Nam, ut beatus
Paulus inquit, « Non coronatur nisi qui legitime
certaverit, » et Aristoteles, « Non coronantur qui spe-
ctant, sed qui in certamen descendunt, si enim lau-
de aliquid dignum efficiunt. » Salus domi nobis non
expectanda est, sed in sole et pulvere defendenda.
Nemo est vestrum qui, cum a natura tributum
habeat ut se, corpus vitamque tueatur, præsto-
lari velit ea quæ nocitura sint. Hostis exercitum
habet libertati nostræ imminentem. Vis impetum
arcere? Bello id assequi poteris, ut vim si repri-
mamus. Nam ut concedam incertos exitus esse
belli, Martemque communem, tamen pro liber-
tate, pro vitæ periculo decertandum est; pro Deo
ipso pugnandum, pro cujus amplitudine retinenda
cadere, in ævum sempiternum vitamque immor-
talem migrare est. Non enim spiritu vita constat,
sed pietate, quæ patriæ, templorum, status divini
conservatione maxime continetur. Quid vero, si
exploratam victoriæ rationem habemus? Jam enim
tempus et aures vestræ postulant ut de facultate
gerendi belli, de amplissimo triumpho qui vobis
propositus est, aliquid dicamus. Quo in loco illud
plane profiteor me de hostium copiis et viribus

nihil oratione mea detracturam, sed omnia expo-
 sitorum magna cum fide. Atque inde exordior.
 Exercitus ille hostilis, illa hominum multitudo
 infinita, non tanti roboris est quanti vel nonnulli
 putant, vel a nobis superari facillime non possit.
 Magna ejus pars milite tumultuario constat et
 turba collectitia. Nulla jurisjurandi religione
 adacti sunt, nulla mercede conducti. Levissima
 corpora, laboris impatientissima: prædam, non
 exercitum sequuntur, qua si paulo diutius carue-
 rint, domum velocissime redeunt. Nullam præ-
 stant in bello operam, nullam servant ordinem:
 latrones, sicarii, militaris disciplinae penitus ex-
 pertes, et qui facilius vincel possunt, quam vincere
 sciant. Illud sano prorsus comparatum habemus,
 septuaginta duntaxat esse hominum millia, qui
 stipendia ex publico ærario faciunt. Sed audite me,
 quaeso, parumper æquo animo. Ex eo septuaginta
 millium hominum numero, præter quindecim vi-
 gintive millia, ad summum, qui Imperatoris sui
 latus custodientes, quotidianam mercedem ca-
 piunt, reliqui omnes sociorum provincialium
 tributis in bello sustentantur; quæ sane tributa
 adeo exigua sunt, adeo suppeditantur tenuiter,
 ut toto anno vix quatuor mensibus mercedem
 accipiant. Ex re factum videtis ut nullam expedi-
 tionem quadrimestri diuturniorem sustineat, sed
 eos omnes dimittat, quoniam provincie pecuniam
 amplius non subministrant. Qua rerum penuria
 coactos Byzantii sæpe vidimus, cum dimitteren-
 tur, et equos, et arma, et vestes vendidisse, ut
 domum pervenire possent. Hoc robur hostilis
 exercitus, hæc magnitudo, hic mirandas ille pe-
 ditatus et equitatus. Quod si Christianus exercitus,
 illius fines populando, cum toto anno exercitum
 in armis habere coegerit, aut a suis destitutus
 cum exigua manu ad pugnam impelleretur, ubi
 facillime superari queat, aut illis ipsis pecuniis
 quæ in ejus privatam ærarium conferuntur, to-
 tum exercitum alai necesse erit: quod quidem
 prestare diu non poterit. Neque enim, ut temere
 nonnulli jactant, immensa est illi pecunia. Siqui-
 dem ex iis qui in illius negotiis gerendis versati
 sunt, plane cogitatum est non amplius quam vi-
 cesies centena aureorum millia ex omni reddi-
 tum summa ad eum deferri: unde et viginti
 illa millia peditum liberaliter sustentat, pro cor-
 poris sui custodia, et sumptibus domesticis, qui
 maximi sunt, satisfacit. Si quid præterea super-
 est, id omno ad arma, machinas, tormenta bel-
 lica penitus convertit, ut neque conflandi the-
 sauri, neque conducendi militis ei facultas præ-
 beatur. Quod autem tam effeminata multitudine,
 tam exiguis viribus, tot imperia subjugaverit,
 non mirandum magis quam dolendum est. Nul-
 lum enim habuit hostem: facile admodum fuit
 vincere non resistentes. Date signum belli: jam
 facile perspicietis eorum ignaviam. Ut enim ce-
 dentes vehementer insequantur, ita insequentes

celeriter fugiunt. Castra castris conferre non au-
 dent: et, ut illud repetam, victoria est in mani-
 bus, modo velitis. Nulla enim belli-gerendi facul-
 tas vobis deest. Adest imperatorum virtus, mili-
 tum numerus et potentia. Sunt pecuniæ vobis,
 sunt, Italiæ principes, quas non minus hoc tem-
 pore in publicum conferre debetis, quam priva-
 tam quisque salutem, leges, patriam charam ha-
 bet. Debet unusquisque, diligenti rerum suarum
 ratione habita, tantum erogare quantum potest.
 Audio Byzantinos a nonnullis accusari, quod in
 salute communi privatae pecuniæ parcentes, sua
 omnia hosti prodiderunt: in quo profecto gravis-
 sima culpa digni sunt, meritoque reprehenduntur.
 Id ne ipsi quoque committamus, cavendum est;
 ne quod in aliis turpe inutileque fuisse cognovi-
 mus et sentimus, imprudentissime sequamur.
 Comparato a nobis exercitu, quid est, quod victo-
 riam hetaque omnia non portendat ac polliceatur?
 Aderit Deus Opt. Maximus, pro cujus pietate,
 gloria, fide amplificanda pugnabimus, ejus inju-
 rias ulciscemur. Iratus hosti est, nobis prosper,
 qui nostram hæc in re operam et laborem non so-
 lum accipit, sed exigit, sed repetit, sed debitum
 sibi reddi jubet. Ne timeas, inquit, a facie eo-
 rum, quia ego tecum sum ut eruum te. Ne timeas
 a facie eorum: nec enim te faciam timere vultum
 eorum. Bellabunt adversus te, et non prævalebunt,
 quia ego tecum sum, ait Dominus, ut liberem
 te. Et ad Josue: «Ecco ego dedi in manus
 tuas Jericho, et regem ejus, omnesque fortes vi-
 ros.» — «Si Deus pro nobis, ut inquit Apostolus,
 quis contra nos?» Ipse efficiet ut unus persequatur
 mille, et duo fugare possint decem millia. At nos
 longe numerosiorem exercitum in bellum ducere
 possumus, quam hostis habeat. Quid, si ille plures
 etiam homines habeat? an victoriae cursus retar-
 dabitur? quasi vero non plerique exercitus multi-
 tudine infiniti, parva admodum manu sæpenu-
 mero fusi fugatique fuerint et deleti. Xerxis exer-
 citus, Mardonio duce, cum ter centum hominum
 millibus ab octoginta Græcorum millibus directus
 ac trucidatus est. Ducenta Cimbrorum millia Ma-
 rius deletit octoginta millibus hominum. Rursus
 cum Catulo centum et quatuor millia necavit. In
 Thessalia Pompeius cum quadraginta millibus pe-
 ditum, equitum sexaginta, cum totius Orientis
 auxiliis, cum omni nobilitate, a Cæsare fugatus
 est, et exiit castris, qui triginta peditum millia,
 mille equites habebat. Quid infinitas Tigris
 copias commemorem a Lucullo, parvo exercitu,
 superatas? Hæc nimis vetera, et fabulæ fortasse
 quam historiæ proplora videntur. Quid nostra
 memoria? Nonne hostes nostri paucorum virtute
 sæpius victi, fugati, cæsi fuerunt? Omitto de his
 victoriam insignem Laodisla, Pannoniæ regis,
 qui, ut olim a nobis dictum est, cum quatuordecim
 hominum millibus (qui enim plus tradunt,
 decem et octo millia non excedunt) aperto Marte.

justa acie signis collatis cum hoste dimicavit, exercitum profligavit, ac longe lateque fudit, imperatore vulnerato: ac nisi victoriam avidius persecutus esset, mortique sese objecisset, profecto Christianus orbis Europam omnem retineret. Hæc omitto. Ad recentiora nostra festinat oratio. Quid dicam de insigni triumpho illius Christianas multitudinis quæ, nullo duce, crucis tantum signo armata, Turcorum exercitum omnem munissimum Amstelredamum oppido potuit, intra moenia stricto ense discurrere, magna eade victum eiecit, ipso isto imperatore graviter vulnerato, ac impediementis omnibus in potestatem redactis? Id autem ne semel accidisse videretur, cum impius sceleratusque hostis Pannoniam omnem Inferorem occupasset, omniaque armis complexset, et, præsidis Incolæ, regique animi et excelsi, Pannoniæ superioris rex, parva admodum manu expugnato Jaricia oppido et natura et arte munitissimo, maximas Turcorum copias fudit, partemque provinciam suam adjecit imperio.

Cum quo hoste nobis res sit, facile videtis, Italiæ principes. Cum quo? inquit. Qui multitudinem inconditam habet atque imbellem, qui hominum numero nos quidem non superat, virtute vero vincitur; de quo parvi nostrorum exercitus sæpenumero triumpharunt. Id autem minime mirandum est. Longe enim fortius et constantius pugnant, qui pro morte servituteque propulsanda dimicant, quam qui prædam spoliisque sectantur. Nam illi parum amittunt, si victoria non potuerint: his vero cuncta pereunt, si segnius rem gerant. « Pugnent, inquit Lacedæmonius, ut moriantur, et non moriantur. » Itaque cum adeo necessaria nobis concordia sit, præstantissimi principes, cum alias, tum hoc tempore in primis, et ad privatas fortunas vitandas, et ad communem defendendam salutem, concordiam amplectemur omni studio et consensu. Bellum justissimum, maxime gloriosum, atque utile ad pacis ornamenta retinenda, et ad Dei Opt. Max. injurias ulciscendas, pietatemque propugnandam, suscipiamus. Ornemus Italiam victoria amplissima et hostium spoliis, quæ in manibus sunt, ut nos nostraque omnia metu in perpetuum ac periculo liberemus.

V.

Ejusdem ad eosdem persuasio ex auctoritate Demosthenis.

Hæc a nobis pro communi omnium salute disputata, utinam eo studio a vobis suscipiantur, illustrissimi Italiæ principes, quo a nobis dicta sunt, et inhæreant animis vestris, atque persuadeant, ut nullis amplius adhortationibus nullisque rationibus opus sit, sed re ipsa et opera ad defensionem nostram et hostium propulsationem excitemini. Quod nunc facilius fieri posse cogitavi, si consillis meis vires aliquas adhiberem, et auctoritate alicujus viri excellentis ea plane confirmarem, atque

A aliquem ex veteribus, et sapientia ornatissimum, et amplissimum auctoritate in medium adducerem, qui plane testaretur sese olim in tali causa qualis nostra est, eadem cum sensisse, tum monuisse suos cives, quæ a nobis, et apud Pontificem Maximum in senatu sæpenumero disputata sunt, et nunc litteris mandata. Venit autem in mentem Demosthenem, philosophum excellentissimum, et oratorem adeo omni laude cumulatum per tot sæcula, ut quem cum eo conferas existerit nemo, in eadem incidisse tempora, eandem perorasse causam, deque nihil habuisse, quod rei nostræ non conveniat, præter nomina hominum sui temporis. Itaque cum hujus et auctoritatem gravio-
B rem, et orationem magis appositam ad persuadendum existinarem quam verba mea, constitui ut ipse dicat sententiam. Olynthus Thraciæ urbs opulentissima erat. Philippus, Alexandri Magni Macedonum regis pater, cum in Græciam universam impetum facere decrevisset, statuit ad eam rem attingere ut Olynthum primo in ditionem redigeret. Movet arma in eam; depopulatur agrum. Olynthii legatos mittunt open imploratum ab Atheniensibus. Demosthenes suadet opitulandum esse, ne Philippus, ad Græciam occupandam animi infiniti et vasti, Olyntho capta, Athenienses ac reliquam Græciam opprimat. Ita enim tunc Græciæ Philippus imminerebat, ut nunc Turcus Italiæ. Sustineat igitur Philippus Turci personam, Itali Atheniensium, nos Demosthenis. Jam facile intelliges totam orationem causæ nostræ convenire.

Demosthenis oratio pro ferenda ope Olynthiis adversus Philippum, regem Macedonum.

Grandi pecuniæ vos profecto anteposituros arbitror, Athenienses, si planum fiat, quidnam reipublicæ utile futurum sit; qua de re nunc a vobis deliberatur. Quod cum ita se habeat, vestrum est eos attente audire velle, qui sententiam dicere statuerunt. Non solum enim si quis utile aliquid excogitatum in medium attulerit, id, cum audieritis, accipietis; verum etiam quod vestra fortuna accidere existimo, multa op. fortuna nonnullis ex tempore in mentem venient dicenda, ut ex omnibus optio nobis detur eligendi quod vobis sit usui futurum. Enimvero præsens temporis occasio, voce propemodum omissa, rebus illis opitulandum esse inquit, si quidem earum salus nobis curæ est. Nos vero, nescio quo pacto, ad hæc videmur affecti. Quæ autem ego agenda censeo, hæc sunt: auxilia statim decernenda ac instruenda quam celerrime, ut hinc opem feratis, ne idem quod olim patiamini; legatos mittendos, qui hæc renuntient, et rebus gerendis intersint. Etenim illud maxime vovendum est ne, cum Philippus vaser et ad negotia obeunda callidus sit, modo cedendo cum res postulabit, modo interminando (dignus sane fide merito haberetur), modo vos vestramque absentiam calumniis insectando, aliquid de summa rerum pervertat atque convellat. Atqui quod in rebus Philippi

permunitum videtur, vix ut oppugnari possit, idem et vobis percommodum est. Nam quod ille rerum omnium, nulla excepta, solus dominus sit, imperator, quæstor, ubique suis copiis præsit, ad res quidem bellicas mature consiciendas, et omnia in tempore gerenda longe superior est. Ad conditiones vero cum Olynthiis ineundas, cui rei mirifice studet, longe aliter se habet. Neque enim Olynthiis obscurum est sese hoc tempore non de gloria aut agri parte certare, sed pro exordio, pro servitute a patria cervicibus depellenda; neque ignorant quid in eos Amphipolitas egerit, qui ei patriam prodiderunt, quid in Pydnæos, qui eum terra receperunt. Nemum tyrannidem rem infidam et suspectam liberis civitatibus esse existimo; præsertim si agros finitimos habeant. Itaque et hæc non ignorantes, et cuncta alia considerantes, diligenter dico nos oportere incitari velle, belloque gerendo, si unquam, nunc certe maxime incumbere, pecunias haud segniter conferendo, per nosmet exercendo, nihil prorsus omittendo. Neque enim aut ratio, aut excusatio ulla vobis amplius relicta est, quin quæ agenda sunt peragatis. Nam quod cuncti fremebatis quondam Olynthiorum animos Philippo infestos reddendos esse, ultro evenit, et sua se sponte obtulit; atque id eo maxime modo quo vobis conduct. Si enim, vobis suadentibus, bellum suscepissent, fidei sane dubiæ habendi essent socii, et ad aliquod usque tempus, non semper, id decrevisse fortasse viderentur. Cum vero injuriis ab illo lacesiti, odio hominem persequantur, constantes eos inimicitias gesturos cum propter metum, tum propter offensas verisimillimum est. Non est igitur obtata occasio prætermittenda, Athenienses, neque patientium quod superiori tempore sæpe numero passi estis. Nam si cum olim rebus Euboicis auxiliati reversi sumus, et ad hæc ipsa subsellia Hierax et Stratoctes Amphipolitæ aderant, hortantes ut maritimo aperuta profecti, urbem suam acciperemus, idem pro nobis ipsis studium præstitissemus, quod pro Euboicorum salute, et tunc nimirum Amphipolis in ditionem nostram venisset, et nunc molestia omni careretis, quæ inde consecuta est. Rursus si cum Pydnæam, Methonem, Potidæam, Pagasas, reliqua, ne in singulis diutius immorer, obsideri afferebatur, alicui ex iis cito, et, ut res postulabat, opem ferre aggressi essemus, faciliore profecto Philippo et humilior uteremur. At vero, dum præsentibus rerum occasiones abjicimus, dum futura prospere sua, ante eventura putamus, auxilium Philippum nos ipsi Athenienses, tantumque ipsam reddidimus, quantum unquam rex Macedonum existit nemo. Nunc autem sese exhibet occasio. Quænam? inquit. A rebus Olynthiacis sua sponte vestræ civitati, quæ nulla in re primis illis inferior est. Equidem, si quis res, quæ nobis dicuntur datæ sunt; aequitate adhibita, supplicare voluerit, quanquam plerumque non satis commode accidisse videntur, tamen cum magnas illis gratias merito habiturum existimo. Quod enim multa bello, jure optimo desidiæ nostræ ascripse-

ris: quod autem et jampridem id nos passi fuimus, et nuper societas nobis extiterit, quæ superiora omnia resarcire valeat, modo ea uti velimus, deorum immortalium benevolentia erga nos acceptum referendum plane affirmaverim. Verum hoc perinde esse arbitror, atque in pecuniarum possessione contingere solet. Si enim quascunque quis acquisierit, eas servat incolumnes, ingentes habet fortunæ gratias. In rebus idem. Qui occasione non recte usi sunt, ne commodi quidem, si quid deorum beneficio sunt consecuti, recordantur. Ex ultimo enim rerum eventum ante acta omnia plerumque pensitari solent. Quamobrem in reliquis valde prospiciendum est, ut eorum emendatione superiorum fastorum labem deleamus. At si hos etiam homines perdidimus, Athenienses, et Olynthum præterea Philippus occupaverit, demonstret mihi quispiam, quid sit amplius impedimento futurum, quominus quo libido animi tulerit, contendat. Anue vestrum aliquis animadvertit, et rationem videt, quæ Philippus cum initio pertenui in statu, repente magnus evasit? Amphipolim primo cepit, deinde Pydnæam, iterum Potidæam, rursus Methonem, deinde in Thessaliam invasit; deinceps Pharas, Pagasas, Magnesium. Cunctis vero, ut libuit, constituit, in Thraciam se contulit. Ibi, aliis ejectis regibus, aliis restitutis, adversa valetudine laboravit. Quæ cum paululum levatus esset, non in segnitiam sese dedit, sed Olynthios statim adortus est. Non dico nunc de illius expeditionibus adversus Illyrios, Perones, Argubam, et in quamcunque volueris provinciam. At, quispiam inquit, quid nobis ista commemoras? Sit et cognoscatis, Athenienses, quantum detrimenti afferat rem semper aliquam singulatim sinere præterlabi. Et præne advertatis Philippi in rebus agendis studium acerrimum, et curam assiduam cum qua pariter vitam ducit, ob quam rebus a se gestis minime contentus, deinceps fieri non poterit, ut in quiete permaneat. Quod si ille majus aliquid semper molendum decreverit, vos contra nullam rem fortiter obeundam judicaveritis, quem tandem rerum exitum sperare debemus? Proh Deum fidem! quis vestrum adeo tardi ingenii est et inconsulti, qui, si neglexerimus, bellum huc conversum iri nesciat? Quod si evenerit, equidem vehementer timeo ne, veluti fenestrati, qui facile ex magnis fenoribus brevi tempore in rerum copia versati, postremo bona omnia funditus amiserunt; ita nos ignavia dediti, et ad libidinem cuncta quærentes, tandem vel invili multa et gravia subire cogamur, et de iis, quæ nostro in agro sunt, pericillari. Atqui reprehendere, inquit fortasse, et facile, et cujusvis est, sed de præsentibus negotio quidnam agendum sit edocere, senatoris. Ego vero, etsi compertum habeo vos, cum præter sententiam et spem aliquid evenerit, non mali auctoribus, sed iis qui senentiam ultimo loco dixerint, irasci solere, non tamen propter privatam securitatis rationem mihi silentio prætereunda arbitror, quæ vobis profutura existimo. Dico igitur vos bisariam rebus optulari oportere, partim oppida agrumque Olynthiorum in-

tundo, emissis militibus qui id præstent, partim fines Philippi cum terrestri exercitu, tum classe maritima incursionibus depopulando. Nam si alterum utrum neglexeritis, vereor ne tota expeditio frustra temereque a nobis suscepta sit. Sive enim vos illius agrum vastetis, idque interea sustineat, et Olynthum rici capiat, victor in patriam reversus, facile injurias ulciscetur: sive subsidia duntaxat Olyntho mittatis, ille fines suos periculo carere animadvertens, acrius rem urgebit, temporisque diuturnitate obsessos in potestatem rediget. Itaque et firma et bipartita auxilia mittenda sunt. Hæc in ope ferenda fieri oportere statuo.

De facultate vero pecuniæ inveniendæ sunt nobis pecuniæ militares, sunt nobis pecuniæ, Athenienses, et quidem tot, quot mortalium nemini. Fas autem vos, ut libet, accipiat. Fas certe si militibus reddetis, nullas vobis desunt præterea: sin minus, præterea desunt; imo vero omnes penitus inveniendæ sunt. Quid, inquit, refersis tu ad senatum eas pecunias militares esse debere? Minime, mehercule! Ego vero milites instruendos esse censeo, et pecunias quæ his subministrandæ sunt, militares esse; mutuumque esse oportere præstare operam, et pecuniam accipere. Vos autem, nescio quo pacto, eas per otium ad dies festos accipitis. Quare video reliquum esse ut cuncti pecunias in publicum conferatis, si multis opus est, multas, sin paucis, paucas. Enimvero pecuniis opus est: opus, inquam, est pecuniis, sine quibus nihil opportunum effici potest. Commemorant alii etiam alias comparandæ pecuniæ rationes; ex quibus eam diligite quam vobis conducere existimetis, atque dum commodum est rem aggredimini. Sed est æquum considerare rationeque colligere, quo in statu res Philippi hoc tempore versentur. Nam neque ut vel videntur, vel quispiam æstimaret, qui eas parum diligenter inspexisset, satis belle se habent, neque eo pacto quo se haberent si optimo in statu essent. Nunquam sane arma movisset Philippus, si nonum sibi conserendam putasset. Sed ut initio, ita deinceps facile omnes, prosperosque rerum eventus speravit. At ea deceptus est opinione. Quod cum præter expectationem primum acciderit, valde ipsum perturbat, non mediocremque ejus animo sollicitudinem offert. Accedunt res Thessalorum, quæ cum semper insidæ omnibus natura fuerint, maxime veluti erant, nunc etiam isti sunt. Nam Pagasas ab eo repetere decrevisse dicuntur, et Meguesiam manibus cingi prohibuerunt. Equidem ex quibusdam audivi eos non amplius permissuras ut vel portorii vel fori redditus percipiat; cum scilicet ex his rempublicam Thessalorum administrari oporteat, non Philippo aliquid provenire. Quibus pecuniis si privatus fuerit, in maximam profecto alendi exercitus difficultatem addacetur. Denique Pæoncs et Illyrici, ac omnes alii hujusmodi homines suis legibus uti, in libertate vivere libentius quam servire velle existimandi sunt, quippe qui nunquam alteri parere consueverunt. Ac ille quidem, ut aiunt, valde contumeliosus est, quod

sane minime mirandum videtur: nam feliciter agere præter meritum, insaniendi causam dementibus præbet. Quamobrem partas opes tueri, quam initio eas quærere plerumque difficultius judicatur. Vestræ igitur partes sunt, Athenienses, has temporum illius difficultates, vestram ducere occasionem, statimque rem suscipere, et legatos mittendo quo mittendi sunt, et in militiam exendo, et alios omnes hortando. Illud, quæso, animis vestris parumper concipite. Si Philippus talem adversus nos occasionem arripiat, juraque fines vestros bellum geratur, qua tandem cum alacritate eum huc impetum facturum putatis? At vos non pudet; et quæ patere mini si ille posset eadem, cum facultas sit, inferre non audebitis! Neque vos lateat, Athenienses, vobis hodie statuendum esse, utrum illic vos, an ille hic bellum gesturus sit. Si enim res Olynthiorum resistent, vos illic belligerabitis, et illius agrum damno afficietis, simul agri vestri fructus secure percipietis. At si Philippus regionem illam occupaverit, quis eum tandem, quominus huc perveniat, arcebit? Thebani? At quod nolum nimis acerbe dictum videri, una etiam ipsi paratissima irruerunt. Phocenses? scilicet qui se domi tueri nequeunt, nisi vos, aliusve opituletur. At, inquit, nolet fortasse. Absurdissimum sane fuerit, si quæ, quamvis amentia arguatur, tamen jactare non desistit, ea ipsa cum demum possit, efficere nolit. Porro quantum intersit bellumne hic an illic geratur, equidem nec verbis opus esse arbitror. Nam si triginta duntaxat diebus vos in castris morari necesse fuerit, et quæcunque ad usum exercitus necessaria sunt ex agro vestro percipere, nullo, inquam, prorsus hoste in agro versante, plus sane detrimenti agrorum dominos inde capturos existimo, quam omnia illa essent, quæ in superioris belli apparatus consumpta fuissent. Quod si bellum aliquod huc ingruerit, quanta, vos obsecro, jactura res vestras affectum iri putatis? Accedet contumelia et rei turpitudine, quam nemo sapiens ullo damno levior duxerit. Itaque, his omnibus consideratis, cuncti opitulari et totam belli molem illuc convertere debent: locupletiores ut pro multis, quæ recte possident, paucis erogatis, reliquis libere et securius fruantur; juvenis vero, ut rei militaris disciplina in Philippi agro eruditi, ad rem suam familiarem incolumem tutandam formidolosi custodes efficiantur; denique oratores, ut rerum a se gestarum rationes facilius reddere possint. Qualis etenim fuerit rerum vestrarum conditio, tales in ess judices futuri estis. Omnia vero gratulam vobis bene et feliciter evenire opto.

Hoc est, inelyti Italiæ principes, summi illius ac sapientissimi viri Demosthenis consilium, non alienum a nostro; hæc illius sententia quam simillima nostræ; hæc Atheniensibus solum adversus Philippum Mæcedonem, sed omnibus Italiæ populis, sed universis Christianis adversus Turcorum tyrannum, nostræ religionis truculentissimum hostem, prædicere hæc proponere quo videtur. Conditio presentis temporis, quæ loquitur, accom-

modata sunt omnia, et ad hunc quem cernimus A
rerum statum mirifice quadrant. Sequamur igitur
tanti viri consilium, qui cum in omni doctrinae
genere, tum vel maxime in civilis disciplinae scientia
fuit exercitatus, et in communis hostis excidium
insurgamus. Commune existimemus imminere pe-
riculum; commune bellum aggrediamur non ignave,
non lente, non parco, non ut fieri, cum de re aliena
certatur, consuevit, quemadmodum hactenus fa-
ctum est; sed fortiter, sed ecleriter, sed liberaliter,
sed ut fieri in proprio discrimine mos est. Tantum
quisque in hac re conferat, principes Christiani,
quantum pro salute imperii sui, quotiens res
exegit, non dubitavit effundere, et quantum dili-
genti ratione habita, uniuscujusque vires et facultates
patiantur. Non unius alteriusve hic opus est. B
Hostem habemus fortissimum, potentissimum, acer-
rimum, cervicibus vestris imminentem. Satis su-
perque negotiis omnibus simul erit. Sed nec externa
Christianorum gentes nobis deerunt, dum nos vi-
derint nobis ipsis non desesse. Aderunt, favebunt,
suppetias ferent. Neque nos deseret Salvator noster
Christus Jesus, sed audiet nos atque exaudiet,
modo nos viderit digno ea, quae decent, facientes,

opeam suam implorare Nam, ut praecclare alibi De-
mosthenes inquit, non modo Deus, sed ne amicus
quidem rogandus est, ut dormitanti cuiquam aut
desidi praesidio sit. Enimvero si haec, quae dixi-
mus, faciemus, non modo tutari quae supersunt,
sed etiam quae perditae sunt recuperare caelesti
praesidio poterimus. Alioquin magno discrimini res
Italicas exponemus. Et ut cum ea disjunctiva ora-
tionem terminem, qua superioribus diebus, audita
tum primum Chalcidis obsidione in pontificio se-
nato usus fui, ut omnis Italia, compositis ac pa-
catis rebus, et omni simultate deposita, omnium
viribus in unum collatis, Deo Opt. Max. duce,
Turcorum vires conteret atque infringet; aut si
quod duodeviginti jam annis post Byzantii excidium
expertus sumus, inanibus duntaxat verbis ac vanis
policitationibus, vacabimus, brevi tempore universa
Italia.... sed composesco labellum, nec id exprimam,
quod audita quoque dirum atque horribile est.

Quare ut gravissima declinemus pericula, atque
optatam victoriam consequamur, vos omnes, prin-
cipes populique Christiani, ut omni ad id studio
incumbatis, quantis maximis possum precibus, oro
atque obtestor (1).

BESSARIONIS S. R. E. CARDINALIS EPISTOLÆ.

I.

*Bessarionis, episcopi Sabini, cardinalis Nicæni ac
patriarchæ Constantinopolitani, ad Paulum pon-
tificem maximum, de errore Paschatis (2).*

Non dubium est, beatissime Pater, in resurre-
ctionis Paschate celebrando errorem aliquando
committi: nonnunquam octo dierum, quantoque
unius mensis et amplius, ut hoc anno 1470 eve-
niet; hoc tamen raro accidit. Duabus de causis
error existit; altera ex lunationibus, altera ab
æquinoctio. Nam sancti Patres nostri Pascha no-
strum celebrari voluerunt primo, post æquinoctium
veris, secundo, post quartumdecimum diem primæ
lunæ post æquinoctium vernale; tertio, non cum
Judæis; quarto, die Dominico post Judæorum
Pascha. Quæ omnia ut rite serventur apertaque
sint et cogitata vel his qui scientiæ astronomicæ
non sunt periti, tabulam quamdam, sive canonem
ediderunt, in quo singulis annis reperitur prima

C post æquinoctium oppositio lunaris, quo tempore
debet esse Pascha Judæorum, ac dies septimanæ
in quem cadit ejusmodi lunæ oppositio, ac dein-
ceps dies Dominicus, quo Pascha nostrum celo-
brari oportet, quod usu evenit per calculationem
19 annorum lunarium; veteres nam astronomi
lunam 19 annorum spatio ad idem signum circum-
agi, unde incepit, existimarunt. Nititur præterea
hæc tabula opinione illa de æquinoctio, quod scilicet
vernale æquinoctium 300 annorum intervallo
eodem die mensis Martii fieri contingeret, quorum
neutrum verum est. Nec tamen mirandum, si tanti
viri in ejusmodi re lapsi sunt; nam et si astro-
nomi veteres eam scientiam optime tenuerint,
tamen non attigerunt veritatem omnem motus cœ-
lestis, non sua quidem ignorantia decepti, sed re-
rum cœlestium natura superati. Astronomia enim,
cum non plane veritatem assequatur, sed propius
accedat, ut philosophi affirmant, quo plures obser-

(1) Descriptor hæc addidit.

*Lector, judicium meum requiris.
Hic Demosthene non minor, Latinis
Haud est inferior. Quid ipse? Quod tu.
Vivat Nestoreos dies, rogamus.*

(2) Zaretti, Catalog. biblioth. S. Marci Venet., p. 199.